

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/9, p. 55-88

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12017>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Abdullah DUMAN – Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim TUFANTOZ – Yrd. Doç. Dr. Erman ŞAN

This article was checked by iThenticate.

BÜVEYHİLER DEVRİNDE BAĞDAD'DA ASAYİŞ: AYYÂRLAR, ŞÂTIRLAR, DÂ'İRLER VE HIRSIZLAR

Nevzat KELEŞ*

ÖZET

Deylem asıllı Şii bir devlet olan Büveyhilerin, 945 yılından itibaren fiili olarak Sünnî İslâm dünyasının merkezi olan Bağdad'a hâkim olmalarının siyasi güç dengesi ve mezhepsel açıdan doğurduğu sonuçlar, hem Abbasî Halifeliği hem de Büveyhî tarihi açısından oldukça güç bir dönem temsil eder. Bu anlamda Bağdad'daki siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî vaziyet oldukça hassas bir durum arz etmiştir. Özellikle iç güvenlik bağlamında kentteki Şii-Sünnî çatışması ve Deylemli-Türk gerilimi Büveyhî iktidarı boyunca varlığını ve etkisini sürdüren en büyük problem olmuştur. Bunların haricinde kent güvenliği nokta-i nazarında başka sorunlar olmakla birlikte üçüncü büyük sorun olarak telakki edebileceğimiz husus, konumuzu teşkil eden ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızların sebep oldukları problemlerdir. Farklı zamanlarda ve coğrafyalarda ehli fütüvvet (fityan) ile ilişkilendirilmelerine rağmen toplumun en alt tabakasını temsil ettikleri vurgulanan ayyâr ve şâtırlar ile benzer şekilde ayaktakımından kabul edilen dâ'ir ve hırsızlar Büveyhî tarihi boyunca daha çok menfi davranışlarıyla karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim Büveyhîler devrinde bunların isyanları ve sebebiyet verdikleri yağma, gasp, cinayet, hırsızlık, yangın, haraç alma vb. çok sayıda suç hâdiseleri ve kanunsuz eylemler kaydedilmektedir. Makalemizde Büveyhîler idaresindeki Bağdad'da çok sayıda insanın ölümüne yol açan, hem siyasi hem de sosyal ve ekonomik hayatı felce uğratacak olan ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızların eylemleri şehir-kent güvenliği açısından ele alınıp irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Büveyhîler, Bağdad, Ayyâr, Şâtır, Dâ'ir, Hırsızlar, Kent Güvenliği

* Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: keles8023@gmail.com

THE PUBLIC SECURITY IN BAGHDAD IN THE REIGN OF BUYIDS: AYYĀRS, SHĀTIRS, DĀ'IRS AND THIEVES

ABSTRACT

Buyids, were of Daylamite origine and shi'ite, de facto begun to reign over Baghdad, the centre of the Sunnī Islāmic World since 945. In terms of balance of political power and denominational, its consequences represent a very difficult period as well as in Abbasid Caliphate and the Buyids history. In this sense, the political, social, economic and military situation in Baghdad became more fragile. Especially in the context of internal security, the Shi'ite-Sunnī conflict and Deylamite-Turk tension in Baghdad have been the biggest problem that maintained its existence and influence throughout the ruling of Buyid. Apart from these, in spite of being other problems point of view city security, the problem that we can consider as the third big problem are the troubles caused by ayyārs, shātirs, dā'irs and thieves. Ayyārs and shātirs who was emphasized to having represented common peoples, although was associated with followers of futuwwa (fityān) at different times and regions, and likewise dā'irs and thieves who was accepted commoners have been on the books with their negative behaviors during Buyids period. As a matter of fact, there are recorded their revolts and caused loot, extortion, murder, theft, fire and so on numerous criminal activity and illegal acts in that time. This article will focus on ayyārs, shātirs, dā'irs and thieves activity which lead to the death of many people and made difficult both political and social and economic life in Baghdad under ruling of Buyids.

STRUCTURED ABSTRACT

The greatest difficulty for the Iraḡi Buyids, who have been carrying out political activities in Baghdad between the years of 334-447 (945/1055), is undoubtedly the question of the security/public security of the capital Baghdad. As we emphasize in our work, the fact that Baghdad was the capital city of both the Sunnī Abbasid Caliphate and the Shi'ite Buyids at the same time created various administrative and political problems. In addition to this, socially it was aggravated conflict environment originating from sectarian dissociation. On the other hand, in the context of the internal security of the city, second greatest problem was the struggle for superiority created by dominance of the Dailamites troops together with the Buyids sovereignty after long military hegemony of the Turkish gulāms. Consequently Muizz al-Davla had been willing to observe the Turk-Dailamites political balance for his son 'Izz al-Dawla Bakhtiyar also pointed to the possible danger in this matter. We mentioned some examples that show the Buyids sultans were unable to carry out a successful policy on this issue. On the other hand, in Baghdad, we have also emphasized various problematical matters in this study either arising from the mismanagement of the statesmen, or from different political, social and economic problems.

In addition to the disorder and anarchy caused by the Shi'ite and Sunnī conflict and Turkish-Dailamites tension, the unlawful acts carried out by on ayyārs, shātirs, dā'irs and thieves can be regarded as the third

greatest problem that disrupts the order in Baghdad. We see that ayyârs and shâtirs who was emphasized to having represented common peoples, although was associated with followers of futuwwa (fityân) including Baghdad at different regions and times, and likewise dâ'irs and thieves who was accepted commoners, with their negative behaviors during Buyids period. As a matter of fact, in this research, we are witnessing their carried out robbery, looting, extortion, theft ect. and set fires and caused a large amount of commercial product to be plundered or destroyed because of their attacks against merchant and trade places. It is also a fact that many people lost their lives the results of their attacks or during the events they were leading. Similarly the merchants who live in fear of life and property due to ayyârs, shâtirs, dâ'irs and thieves attacks, migrated to other cities. As this weakened the financial and economic situation of the city and also some results of this like disrupts the inflation and commercial activity affected society and politics. For his reason, the violence and cruelty that these groups are subjected to the public, made life uninhabitable and lifted the prosperity and peace in Baghdad, one of the most popular cities of the time. Unfortunately, it is also a fact that people are constantly exposed to this situation, with some exceptional periods throughout the history of Buyids.

Because of being the capital city despite the fact that both Khalifa and Buyids sultans and emîrs were in Baghdad depending on administrative weaknesses and weakening of the political authority we see ayyârs, shâtirs, dâ'irs and thieves have to opportunity to realize the rebellions and the disturbances in an easy way. So despite their army of thousands, they could not prevent the oppression, persecution and violence of the ayyâr groups had also caused the reaction of people from time to time. Also *Sâhib al-shurta/sahib al-mu'ûna* who is responsible for the city security, mostly could not struggle against these groups and some of them lost their lives for this cause. Actually caliphs and sultans themselves are also attacked and attempted by them. As a matter of fact, Dâr al-Mamlaka was repeatedly exposed to attempts of theft and even was changed location of the harem for this reason is important in terms of showing the point where the lawlessness and criminal events in the city. Baghdad's inhabitants and the statesmens was openly exposed to their attacks in the mid-day is important to show that Buyids not carried out a successful city security policy and could not established city order in Baghdad.

On the other hand, during this time, many chief (reis) of ayyârs who interfered in the social, economic and political life of the city, emerged in Baghdad. One of these, al-Burcumî ended khutbah in the name of the caliph and sultan and the khutbah was read in his own name. In this context, it is possible to see that the ayyârs, shâtirs, dâ'irs and thieves abolished the political and administrative authority at certain times (as in 364 / 974-975), that they began to secure the life and property of the people themselves, and that they collected the taxes such as political authority. However, We coincide with Buyid's sultans who have lost their authority and influence, applied for their (ayyârs act.) help as in the case of 443 (1051) years from time to time.

Keywords: Buyids, Baghdad, ayyâr, shâtir, dâ'ir, thieves, city security.

Turkish Studies

GİRİŞ

Büveyhîler, 321-454 (933-1062) yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm sürmüş Deylem asıllı Şîî bir devlet olup ismini ailenin atası olan Ebû Şucâ Büveyh b. Fennâhüsrev ed-Deylemî'den (İbn Mâkûlâ I, 1993: 372; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 87; Türkçe çev. VIII, 1989: 220; İbn Kesîr XI, 1992: 303; Ebü'l-Ferec, 2001: 160; Kurevî, 1982: 83-84; Merçil, 1992: 492) almaktadır. Ona izafeten de kaynaklarda (el-Beyhakî, 1982: 39; İbn Mâkûlâ I, 1993: 517; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 87-88; Türkçe çev. VIII, 1989: 220-221; es-Silefî, 1993: 366; İbnü'l-Kalânîsî, 1908: 83, 283; İbn Hallikân II, 1997: 190) *Âl-i Büveyh*, *Benî Büveyh*, *ed-Devletü'l-Büveyhiyye*, *ed-Devletü'l-Büveyhiyye ed-Deylemiyye*, *el-Büveyhiyyîn* ve *eş-Şâhinşâhiyye* şekillerinde anılmışlardır.

Büveyhîlerin tarih sahnesine çıkışları ve hanedanın ortaya çıkıp bir devlet haline gelişi Ebû Şucâ'nın üç oğlu Ebü'l-Hasan Ali, Ebû Ali Hasan ve Ahmed'in çabaları sayesinde olmuştur. Önceleri Taberistan'da Emîr Mâkân b. Kâkî'nin (öl. 329/940) emrinde (Kurevî, 1982: 76; Müneymine, 1987: 96-98; Ali, 1991: 16, 17; Azimli, 2005: 20; Busse, 2007: 253) iken daha sonra Ziyârî Emîri Merdâvîç'in maiyetine katılan üç kardeş, kısa sürede şöhret bularak etraflarına çok sayıda adam topladılar. Ancak Merdâvîç ile ihtilâfa düşen Büveyhî kardeşler, ondan uzaklaşarak ilk olarak 319'da (932) İsfahan ve 321'de de (933) Errecân'ı (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 89-90; Türkçe çev. VIII, 1989: 226-227; Kurevî, 1982: 91-93; Müneymine, 1987: 122-123; Ali, 1991: 20-21; Azimli, 2005: 20-21; Busse, 2007: 255) ele geçirdiler. Müteakiben Cemaziyelevvel 322'de (Mayıs 934) Şîrâz'a hâkim olarak büyük kardeş Ebü'l-Hasan Ali idaresinde varlığını sürdüren hanedanın Fars kolunun temellerini attılar (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 94-95; Türkçe çev. VIII, 1989: 230; Kurevî, 1982: 95-96; Müneymine, 1987: 123-124; Ali, 1991: 24-25; Busse, 2007: 255; Güner, 2000: 173). Merdâvîç b. Ziyâr'ın 323 (935) yılında Türk gulâmları tarafından öldürülmesinden sonra ise el-Cibal bölgesinde faaliyet göstermeye başlayan diğer kardeş Hasan, 328'de (939-940) İsfahan ve 331 (942-943) yılında da Rey'i zapt etti (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 147-148; Türkçe çev. VIII, 1989: 306-307, 331; İbn Kesîr XI, 1992: 332; Kabir, 1964: 4; Kurevî, 1982: 127-128, 130-131), böylece Hasan yönetimindeki Büveyhîlerin Rey ve el-Cibal kolu teşekkül etti (Güner, 2008: 285). En küçük kardeşi Ahmed ise 326 (938) yılında Hûzistan'ın merkezi Ahvaz'a hâkim olduktan sonra bölgede Büveyhî hâkimiyetini tesis etmeye çalıştı (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 134-136; Türkçe çev. VIII, 1989: 287-289; Ali, 1991: 30-32; Hacıyev, 2012: 49-50). Bu şekilde Hûzistan'ı yönetmeye başlayan Ahmed b. Büveyh, Bağdad'daki Abbâsî Halifeliği'nin içinde bulunduğu dâhilî karışıklıklardan dolayı daha ziyade Irak ile ilgilenmeye başladı. Bu maksatla da Vâsît, Basra ve Deyâlî gibi Güney Irak şehirlerine çeşitli seferler düzenledi (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 175-176, 179-180, 186; Türkçe çev. VIII, 1989: 342, 346-347, 355, 381; Kurevî, 1982: 121-125). Asıl gayesinin Bağdad olduğu anlaşılan Ahmed b. Büveyh'in bu maksatla Abbâsî halifesiyle mektuplaşıp ona itaat ettiği ve hatta 4 Zilhicce 332'de (28 Temmuz 944) Emîrü'l-Ümerâ Tüzün'e karşı uğradığı ağır mağlubiyete rağmen emrinde kalabalık bir orduyla Halife el-Muttakî-Lillâh'ın (329-333/940-944) kendisini davet eden mektubuyla Bağdad yakınlarına kadar geldiği kaydedilmektedir (es-Sûlî, 1983: 263-264; Kurevî, 1982: 172-174). Ancak her seferinde Emîrü'l-Ümerâ Tüzün tarafından geri püskürtüldü.

Ahmed'e karşı dikkatli bir politika yürüten Tüzün'ün Muharrem 334'te (Ağustos-Eylül 945) vefat etmesi neticesinde Ebû Cafer İbn Şîrâd *emîrü'l-ümerâlık* makamına getirildi. İbn Şîrâd'ın hırsızlar ve ayyârlarla anlaşması nedeniyle onun zamanında Bağdad'ın pek çok karışıklıklara sahne olduğu, halkın büyük zulüm ve eziyetlere dûçar bırakıldığı kaydedilmektedir. Hatta bu zamanda artan hırsızlık ve gasp hâdiselerinden dolayı tacirlerin şehri terk etmek zorunda kaldıkları belirtilmektedir (İbn Miskeveyh VI, 1987: 84, 89; el-Hemedânî, 1967: 352; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 184-185; Türkçe çev. VIII, 1989: 354; ez-Zehabî XXV, 1993: 12). Bu nedenle İbn Şîrâd tarafından Vâsît'a vali tayin edilen Yınâl Gûşe, Ahvâz'da bulunan Ahmed b. Büveyh ile yazışarak onu Bağdad'a davet etti. Aradığı fırsatı bulan Ahmed, bu davet üzerine harekete geçerek 11

Turkish Studies

Cemaziyelevvel 334'te (19 Aralık 945) Bağdad'a girdi. Ertesi gün (12 Cemaziyelevvel/20 Aralık) Halife el-Müstekfî'nin huzuruna çıkıp biat etti, halife de ona hil'at giydirip "Muizzüddeve" lâkabını verdi. Ayrıca ağabeyi Ali'ye "İmâdüddeve", diğer ağabeyi el-Hasan'a da "Rüknüddeve" lâkaplarını verdi (İbn Miskeveyh VI, 1987: 114-115; İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 42-43; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 205-206; Türkçe çev. VIII, 1989: 384-385; Kabir, 1964: 6; Kurevî, 1982: 176-177; Saade, 1988: 25; Ali, 1991: 35; Azimli, 2005: 22; Busse, 2007: 258; Merçil 1992: 497; Güner, 2006: 99; Donohue, 2003: 2). Böylece Büveyhîlerin Bağdad merkezli Irak hâkimiyetleri başlamış oldu.

Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdad'a gelişine kadar süren (yaklaşık 110 yıl) Büveyhî iktidarı, gerek Abbâsî Halifeliği'nin siyasî tarihinde gerekse de Bağdad'ın siyasî, sosyal ve kültürel hayatında yeni bir süreç başlatmıştı. Büveyhî idaresiyle şehir, politik olarak uzun zamandır devam eden karışıklıklardan sonra ilk defa geçici bir düzene kavuşmuş olsa da bu zamanda farklı boyutta yeni problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Özellikle araştırmamızın konusunu teşkil eden Bağdad'ın emniyeti-güvenliğiyle alakalı sorunlar bunların başında gelmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda Büveyhîler devrinde Bağdad'da güvenlik meselesini *ayyârlar, şâtırlar, dâ'irler ve hırsızlar* nokta-i nazarında ele alıp incelemeye gayret edeceğiz.

BÜVEYHİLER DEVRİNDE BAĞDAD'DA ASAYİŞ MESELESİ

Şehirler, rahat ve huzurlu bir hayatı tercih eden toplumların edinmiş oldukları birer istikrar ve yerleşim yeridirler. Şehirlerin amacı müreffeh, istikrarlı ve güvenli bir yaşam olduğuna göre (İbn Haldun II, 2004: 471), böyle bir yerleşim biriminde asayişini sağlamak ve sürdürmek de temel bir gereksinimdir. Bu husus, tarihin hemen her döneminde önemini/geçerliliğini koruyan bir mevzu olarak var ola gelmiştir.

Ortaçağ İslâm dünyasında şehir/kent güvenliği, tamamı düzenin destekleyicileri ve yardımcıları konumunda olan idarî kurum ve kuruluşlar ile şehir ve yerel örgütleri doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirmekteydi. Bunların işbirliği ve uyumlu birliktelikleri vesilesiyle oluşturulan *sosyal nizâmın* işleyebilmesi için ise gerekli olan şey, kanun ve kaidelerle bunları uygulama alanına aktaracak yöneticilerdi (Ünal, 2004: 145). Bu bağlamda mevzubahis dönemde esas itibariyle şehirde düzeni temin etmek, birinci derecede üç resmî kurumun-kişinin omuzları üzerinde idi. Bunlar adalet makamı olan *kadı (hâkim)*, emniyet ve asayişini sağlamakla görevli *şurta (ma'üne)* ile bir anlamda belediye işlerini gören, genel ahlâkı ve pazarları kontrol eden *muhtesiptir*. Bu kurumlar, hükümetin/iktidarın eyaletlerdeki/şehirlerdeki mukavemet ruhunu temsil eder (Miquel, 1991: 194). Bu anlamda vatandaşların can ve mal emniyetini güvence altına almak, onlara karşı var olan veya olası tehlikeleri bertaraf edip bunlara yol açan sosyal, ekonomik ve toplumsal faktörleri ortadan kaldırmakla mükellef idiler.

Ayyârlar, şâtırlar, dâ'irler ve hırsızlar muvahacesinde ele aldığımız bu çalışmamızda, olaylar söz konusu ettiğimiz her üç kurumu da ilgilendirecek şekilde cereyan etmiş olmasına karşın burada bizim alâkadar olduğumuz boyutu daha ziyade *şurta/ma'üne*¹ ile alakalıdır. Zira kolluk kuvveti olarak

¹ Şurta teşkilâtı, İslâm devletlerinde şehirlerde emniyet ve asayişin sağlanması, düzenin korunması, suçluların takibi ve yakalanması, isyanların bastırılması, hapishanelerin denetimi vb. görevleri yürütmekle mükellefi (Zettersteen, 1997: 585; Yılmaz, 2010: 242). Abbâsîler devriyle birlikte *ma'üne* olarak da isimlendirilen bu kurumun başında bulunan kimseler *sâhibü 'ş-şurta (emîrü 'ş-şurta)* ve *sâhibü 'l-ma'üne* unvanıyla nitelendirilmekteydi. Bu kurumda görevli olan kimselere ise *şurtî, ahabü 'ş-şurta* veya *eshabü 'l-ma'üne, ricâlü 'l-ma'üne* denilmekteydi (el-Hemedânî, 1967: 429; İbn Miskeveyh IV, 1987: 420; VI, 1987: 348, 401, 413; er-Ruzrâverî VII, 1987: 215; İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 102, 170-171, 197, 200, 240, 347, 369; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 336; Türkçe çev. VII, 1989: 310; Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 73, 318, 392; Yılmaz, 2010: 242). *Şurta-ma'üne* teşkilâtının bu durumu Büveyhîler devrinde de devam etti. Örneğin Bu dönemde el-Hemedânî (1967: 429), hem *ma'üne* hem de *şurta* ifadelerini kullanmaktadır. Yine İbn Miskeveyh (VI, 1987: 413), Ali b. Muhammed ez-Zuttî (الزطى) için onun Bağdad *şurtası* olduğunu söylerken er-Ruzrâverî (VII, 1987: 215) onu *sâhibü 'l-ma'üne* diye nitelendirmektedir. Bu zamanda Bağdad'ın iki yakasına ayrı ayrı *sâhibü 'ş-şurta-sâhibü 'l-ma'üne* tayin

önleyicilik ve zorlayıcılık niteliklerine haiz olup günümüz polis ve güvenlik güçlerinin işlerine tekabül eden *şurta/ma'üne*nin söz konusu gruplarla mücadelede başrolü oynadığı ilgili bölümlerde açıkça görülecektir. Bağdad'ın hem hukukî olarak varlığını devam ettirmekte olan Abbasî Halifeliği, hem de Şîî Büveyhîlere aynı anda başkentlik yapması dolayısıyla buradaki kurumların sevk ve idaresi noktasında zuhur eden çeşitli anlaşmazlıklardan nasibini almış olmasına rağmen emniyet/güvenlik amîri olarak *şurta/ma'üne* Büveyhîler zamanında büyük önem arz etmekteydi. Bağdad'daki siyasî hayatın gergin oluşu ve yaşanan kargaşa ortamı *şurta/ma'üne* müessesesine duyulan ihtiyacı artırmıştı. Söz konusu şartlarda hâdiselerin birinci dereceden muhatabı olması hasebiyle halkın can ve mal güvenliği de öncelikli olarak *şurta/ma'üne* görevlilerinin sorumluluğundaydı.

Şîî olan Büveyhîlerin Deylemli askerî birliklere dayanarak Sünnî İslâm dünyasının ve halifeliğin merkezi olan Bağdad'daki iktidar dönemleri, doğal afetler ve yangınlarla birlikte şehir asayiş meseleleriyle de Bağdad için oldukça zor bir süreç olmuştur. Bu bağlamda Büveyhîler çağında Bağdad'ın asayişle ilgili ayyârlar, şâtrlar, dâ'irler ve hırsızların faaliyetleri haricinde problem arz eden bazı temel meseleleri genel hatlarıyla arz etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Esasında Büveyhîlerin Şîî olmaları ve Deylemli unsurlara dayanmaları mevzubahis problemlerin en önemli iki ayağını oluşturmaktadır. İlk defa bu dönemde Şîîler inançlarını serbestçe yaymak, yazmak ve geniş ölçüde yaşamak imkânı elde etmişlerdi. Bu nedenle de çoğunlukta olan Sünnîler ile aralarındaki düşmanlıklar ve çatışmalar arttı ve Bağdad, tüm Büveyhî tarihinde geniş çaplı ve sürekli mezhep çatışmaları içerisinde kaldı. Büveyhî emîrleri asayişin temini ve fitne olaylarını önleme gibi hususları da dikkate almış olmalarına rağmen bu çatışma ortamının kent, sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel hayatına maliyeti çok büyük olmuştur. Söz gelimi 348 (959-960) yılında (İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 118; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 263; Türkçe çev. VIII, 1989: 455) ve 353 yılı 10 Muharremi'nde (28 Ocak 964) Şîîler ve Sünnîler arasında çıkan fitne çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve şehrin çeşitli yerlerini saran yangınlar büyük maddî hasarlara neden olmuştu (İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 155; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 286; Türkçe çev. VIII, 1989: 481).

Şîîler ile Sünnîler arasında zuhur eden çatışmalarda ve fitnelerde çok büyük kalabalıklar ve geniş kitleler söz konusu olduğu için de bu olaylar ekseriyetle, şehrin güvenlik görevlisi olan *sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'üne* ile adamlarının güçlerini aşmaktaydı ve genellikle de hâdiselere müdahalede aciz kalmaktaydılar. 408 (1017-1018) yılı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 125) ve 441 (1049-1050) yılı (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 292; Türkçe çev. IX, 1989: 425-426) hâdiseleri bunun örneklerindedir. Bu nedenle de Büveyhî emîrlerinin duruma göre zaman zaman bizatihi kendilerinin, vezirlerinin, amîdü'l-cüyûş, hâcibü'l-hüccâb ve öteki devlet adamlarının müdahalede buldukları görülmektedir. Söz gelimi Recep 398'de (Mart-Nisan 1008) Bâbü'l-Basra'ya mensup bazı Haşimîlerin Şîa'nın fakihî Ebû Abdullah Muhammed b. Numân İbnü'l-Muallim'e saldırmaları üzerine çıkan çatışmalar, bizatihi Bahâüddeve'nin (öl. 403/1012) girişimleriyle yatıştırılabildiği (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 59; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 49; Türkçe çev. IX, 1987: 169). Benzer şekilde 407 (1016-1017) yılında Bağdâd'da Kerh ahalisiyle Bâbü's-Şaîr ahalisi arasında vuku bulan olaylar da Vezir Fahrülmülk'ün müdahalesiyle savuşturulmuştu². Yine Şevval 382'de (Kasım-Aralık 992) Şîî olan Kerh ahalisiyle diğerleri arasında yaşanan karışıkları bastırması için ise Hâcib Ebû'l-Feth Muhammed b. el-Hasan görevlendirilmişti (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 459; Türkçe çev. IX, 1989: 182). Bu tür hâdiselerde *sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'ünelerin* olaylara müdahalesi ise ancak farklı gruplardan destek almalarıyla mümkün oluyordu. 447 (1055-1056) yılında Bâbü't-Tâk ve Sûkü'l-

edildiği gibi her iki bölgenin güvenlik amirliğine tek bir kişinin tayin edildiği de söz konusudur (Bkz. İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 212; Türkçe çev. IX, 1989: 335; Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 476; İbn Kesîr XII, 1992: 118).

² Bu olaylardan dolayı Fahrülmülk, Kerh ahalisinin davranışlarını kınamış ve 10 Muharrem Aşure günü feryat figan etmelerini (ve elbise bağlamalarını) yasaklamıştı (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 93; Türkçe çev. IX, 1989: 207; Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 240). Oysa İbn Kesîr (XII, 1992: 67), Fahrülmülk'ün Şîîlere, Aşure gününde dükkânlara mendiller asıp ağıt yakmaları gibi adetleri işlemelerine müsaade ederek bu fitneyi dindirdiğini kaydetmektedir.

Yahya halkı arasında patlak veren fitneye karşı *sâhibu 'ş-şurtanın* Türkler ile ittifak kurması ve ondan sonra harekete geçmesi bu durumun bir göstergesidir (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 347).

Büveyhîlerin Şîî olmaları ve Bağdad'taki Şîîlere rahat hareket etme alanı sunmalarına karşın, iç güvenlik ve huzur söz konusu olduğunda, Şîî-Sünnî ayrımı gözetmeksizin tedbir aldıkları ve gerek görüldüğü zamanlarda her iki tarafı da bağlayan cezalandırma ve sınırlandırmalara gittiklerini söylemek mümkündür. Amîdü'l-Cüyûş Ebû Ali b. Üstaz Hürmüz'ün 393 (1002-1003) yılında şehirde huzurun tesisi için Sünnî ve Şîîlerin kendi mezheplerinin propagandasını yapmalarını yasaklaması ve İmâmiyye'nin fakihî İbnü'l-Muallim'i sürgün etmesi (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 26; Türkçe çev. XI, 1989: 146) bunun için güzel bir misaldir. Yine 409 (1018-1019) yılında Bağdad'da karışıklıkların artması üzerine Sultânüddeve, Abbasîler ve diğer hanedanlara mensup bir grup ile beraber Şîî fakihî Ebû Abdullah b. Numân'ı da şehirden uzaklaştırdı (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 122; Türkçe çev. IX, 1989: 239-240; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 268)³.

Büveyhîlerin Bağdad'da karşılaştıkları bir diğer önemli sorun, uzun süredir Bağdad'da askerî bir nüfuzla sahip Türk askerler ile Deylemlilerin etkili oldukları çatışmalardır. Türk-Deylemliler çatışması veya onların taraf oldukları hâdiseler, Bağdad'ın asayiş ve dahası Büveyhî hanedanının siyasî tarihi açısından en büyük güçlüklerden birini teşkil etmekteydi. Hasta yatağında bulunan Muizzüddeve (öl. 356/967), oğlu Bahtiyar'a Deylemlilerin onun otoritesini fitne ve huzursuzluklarla bozmaması için onların istihkaklarını zamanında ödeyip onlara hoşgörüle muamele etmesi konusunda ihtiyatlı davranmasını buyurdu. Ordusunun önemli unsurunu oluşturan Türklere de ihanda bulunmasını vasiyet ederek bu meselenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır (İbn Miskeveyh VI, 1987: 272-273; Kabir, 1964: 15-16; Ali, 1991: 106). Muizzüddeve, hanedanın müstakbel emîrine bu şekilde Deylemliler ve Türklerle ilgili ayrı ayrı niyet beyan ederken (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 299; Türkçe çev. IX, 1989: 496) Büveyhîlerin Türk ve Deylemlilere yönelik izlemeleri gereken siyasetin nasıl olması gerektiğini ve bunun Büveyhîlere olası maliyetinin ne olacağını da net bir şekilde tanımlamaktadır. Ancak Bağdad merkezli Büveyhîler için hayafî bir önem arz eden Deylemliler-Türk askerî denge siyasetine, ne babasının vasiyetine rağmen Bahtiyar'ın ne de öteki Büveyhî emîrlerinin gerekli ehemmiyeti vermedikleri veya yürüttükleri siyasetin yeteri kadar başarılı sonuç vermediği kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır (İbn Miskeveyh VI, 1987: 272-276; el-Hemedânî, 1967: 431-432, 434-437; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 299, 336, 337-338; Türkçe çev. IX, 1989: 496, 538, 540.). Büveyhîlerde saltanat değişikliklerine dâhil olmaları, Deylemliler-Türk mücadeleleri-ihtilâfları veya birebir kendilerinin taraf oldukları hâdiselerin Büveyhî siyasî tarihi kadar Bağdad'daki asayiş/güvenlik meselesini de yakından ilgilendirdiği bir gerçektir. Dolayısıyla Bağdad'daki Büveyhî ordusunun ana unsurunu oluşturduğu için de *sâhibü 'ş-şurta/sâhibü 'l-ma'üne* ve maiyetinin bunlara müdahale imkânı bulunmamaktaydı. Nitekim 379 yılında Deylemliler ile Türkler arasında günlerce devam eden savaş süresince Bağdad'da vaziyet çok fena karışmış, iki taraftan pek çok kimse hayatını kaybettiği gibi şehirde can ve mal kaybına da sebep olunmuştu (İbn Miskeveyh VII, 1987: 190; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 438; Türkçe çev. IX, 1989: 58). 383 (993-994) yılında Deylemlilerin (İbn Miskeveyh VII, 1987: 299; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 463; Türkçe çev. IX, 1989: 86) ve 391'de (1000-1001) de Türklerin Bağdad'daki isyanlarında Vezir Ebû Nasr Sâbûr'un evi yağmalandığı gibi, canından endişe eden vezir kaçıp saklanmak zorunda kalmıştı. Öyle ki Türklerin başlattıkları karışıklar, kısa sürede toplumsal bir çatışmaya dönüşmüş ve Bağdad için çok vahim bir hal almıştı⁴. 419 (1028-1029) yılında ise Celâlüddeve'ye karşı ayaklanan Türkler, vezirin, kâtiplerin, hükümdarın maiyetinin, hatta şarkıcıların ve kadın kılıkçıların (kadınsı, muhannesîn) bile

³ Aynı şekilde 445 yılında (1053-1054) Türklerin de taraf oldukları hâdiseler, hilâfet divânına konu olmuş ve sonuçta Türklerin Kerh halkına müdahale etmemesi kararlaştırılmıştı (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 312; Türkçe çev. IX, 1989: 449).

⁴ Bu çatışma ortamı halkın ileri gelenlerinin yoğun gayret göstermeleri sonucunda ancak son bulabilmişti (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 18; Türkçe çev. IX, 1989: 139).

Turkish Studies

evlerini yağmalamışlardı. Ardından Celâlüddeve'nin sarayını kuşatarak devam ettirdikleri kargaşa Celâlüddeve'nin ev eşyasını, elbiselerini ve çadırını satıp parasını onlara dağıtmasından sonra ancak son bulmuştu (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 165-166; Türkçe çev. IX, 1989: 282-283).

Sünnî-Şîf ve Deylemlî-Türk askerlerin sebep oldukları güvenlik problemleri kadar devlet adamları arasındaki mücadele veya onların kötü idare ve muameleleri de Bağdad'da pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim İzzüddeve Bahtiyar'ın Ebü'l-Fazl el-Abbas b. Hüseyin'in yerine vezir tayin ettiği Muhammed b. Bakıyye'nin halka karşı zalimâne tutumu ve yaptığı kötülükler Bağdad'da fitne-fesat için elverişli bir ortamın oluşmasına yol açmıştı. Bu şekilde şehrin her tarafında birçok karışıklıklar meydana gelmiş, etrafta fırsatçılar ve kötü kimseler türemiş, bunlar istedikleri şekilde davranıp istedikleri kötülükleri yapabilmişlerdi (362/972-973) (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 337; Türkçe çev. VIII, 1989: 539-540). Yine Bahâüddeve'nin Bağdad'da bulunmadığı sırada (391/1001-1002) naibi Ebû Ca'fer el-Haccac ile Amîdü'l-Cüyûş arasında meydana gelen çatışmalardan dolayı Bağdad'da işler karışmış, nizâm bozulmuş ve bu nedenle de fitne ve fesadın sebepleri ve bunun için uygun bir ortam oluşmuştu. Hatta bu zamanda ayyârlar ortaya çıkmış ve eylemlerini artırmışlardı (Hilâl es-Sâbî, 1987: 506). Öyle ki Bağdad'da bu zamanda şehrin güvenliğinden sorumlu olan ve nizâmın tesisini temin eden *sâhibü's-şurtaların* (*sâhibü'l-ma'üne*) dahi eylemlerinin bizatihi şehir asayişini noktasında problemlere sebebiyet verdiğini müşahade etmekteyiz. Söz gelimi 362 yılı Şaban ayında (Mayıs-Haziran 973) *sâhibü's-şurtanın* (*sâhibü'l-ma'üne*) bir vatandaşı öldürmesi üzerine halk ve Türkler ona karşı ayaklanmış, pek çok suç gruplarıyla birlikte kan döküp halkın malına ve ırzına tamah etmiş, bununla da yetinmeyip hapisaneleri açıp mahkûmları salıvermişlerdi (el-Hemedânî, 1967: 429; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 336-337; Türkçe çev. VIII, 1989: 539)⁵. Olayları yatıştırmak için Vezir Ebü'l-Fadl eş-Şîrâzî tarafından yeni *Sâhibü's-Şurta* (*Sâhibü'l-Ma'üne*) el-Habeşî'ye destek için Hâcîp es-Sâfî gönderildi. Ancak o da, Sûkû'n-Nehâsîn'den es-Semâkîn mıntıkasına kadar olan bölgeyi ateşe vererek oldukça sert bir müdahalede bulundu ve Bağdad'ın bu kesiminin harap olmasına sebep oldu (el-Hemedânî, 1967: 429). Nitekim bu yangın sırasında 17 bin kişinin hayatını kaybettiği, 300 dükkân, çok sayıda ev, 33 mescid ve sayılamayacak miktarda mal ve mülkün yanmış olduğu kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 215; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 336-337; Türkçe çev. VIII, 1989: 539).

Yukarıda bahsini yaptığımız problemlerin haricinde çeşitli siyasî, sosyal/içtimaî ve ekonomik sebeplerden kaynaklanan ve şehirdeki kamu düzenini bozan farklı vakalar da söz konusudur. Ayyârlar, şâtrlar, dâ'irler ve hırsızların dışında kalan şehirli bazı grupların, Bağdad civarındaki kimi bedevîler ve Kürt grupların baskınları (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 209; İbn Kesîr XII, 1992: 108, 121), cinayetler bunlardan bazılarıdır. Bunlarla mücadele ve bunların suç işlemelerini engellemek de yine *şurta/ma'ünenin* görev alanına girmektedir. Söz gelimi 398 yılında (1007-1008) Bağdad'da suç hâdiseleri ve dâ'irlerin eylemleri arttı, hatta mescitler de bunlardan nasiplerini aldı. Bunun üzerine *sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'üne* onlara karşı harekete geçti, onlara galip gelerek kimilerini derdest etti, kimilerinin ellerini kesti ve kimilerinin de gözlerine mil çektiler cezalandırarak bu fitneyi ortadan kaldırma yoluna gitti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 58; İbn Kesîr XII, 1992: 38). Bunun yanı sıra Büveyhî iktidarındaki Bağdad'da güvenlik ihlâline yol açan bir diğer sorun olarak karşımıza çıkan kişi hayatına kast, yani cinayet vakaları hakkında da kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Bununla alakalı olarak 420 yılında (1029-1030) Bağdad'da faili meçhul bir cinayet hâdisesi dolayısıyla vaziyetin tahkiki ve takibi için *sâhibü'l-ma'üne* (*sâhibü's-şurta*) görevlendirildiğini biliyoruz (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 200). Benzer bir şekilde Bağdad'ın Bâbü't-Tibn semtinde meydana gelen bir cinayet vakasında suçlu bulunan bir bayanın tutuklanarak *meclisü's-şurta*'ya götürüldüğü ve muhakeme edilerek idam edildiği nakledilmektedir (*Kitâbü'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik* IV/II, 1972: 448; Hacıyev, 2012: 292).

⁵ İbn Miskeveyh'in (VI, 1987: 348) bildirdiğine göre öldürülen kişi bir ayyardı.

Büveyhîler devrinde güvenlik/asayiş sorunu teşkil eden yukarıda genel hatlarıyla sunduğumuz suç hâdiselerinin önlenmesi amacıyla, yani suçlulardan ziyade suç sorunlarına yönelik, vukuatlara neden olan sosyal, ekonomik ve toplumsal faktörleri ortadan kaldırmayı hedefleyen önleyici politikalar geliştirilip geliştirilmediğine dair aydınlatıcı bilgilere sahip değiliz. Hemen her dönemde huzur ve istikrar için esas olan şey iyi ve adil bir yönetim olmuştur. Bu hususta *halkın, yöneticilerin bozulmasıyla kötüleştigi ve onların düzelmesiyle iyileştigi* (eş-Şeyzerî, 2003: 55) gerçeğinden hareketle refah ve güvenliğin de bir anlamda yöneticilerin yönetimine bağlı olduğu bir gerçektir. Bu durum halkın ırz, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve topluma yönelik var olan ya da olası suçların-tehlikelerin önceden ortadan kaldırılması açısından son derece önemlidir. Nitekim İbnü'l-Esîr'in (VII, 1987: 233; Türkçe çev. VIII, 1989: 416) Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed el-Muhallebî'nin vezareti sırasında, halka karşı gayet iyi muamelede bulunması ve memleket içerisinde gezilere çıkmasının zulümleri engellediğini ve bu şekilde iyi bir yönetim sergilediğini özellikle vurgulaması bunun somut bir örneği kabul edilebilir. Öte yandan bir kaynağın (Hilâl es-Sâbî, 1987: 506) Ebû Cafer el-Haccac ile Amîdü'l-Cüyûş arasındaki çekişme dolayısıyla Bağdad'da işlerin karıştığını, nizâmın bozulduğunu, fitne ve fesadın sebeplerinin arttığını belirtmesi konumuz açısından bunun aksi bir delili kabul edilebilir. Yukarıda belirttiğimiz hâdiselerde de ön plana çıkan daha ziyade suçlularla mücadele ve onların bertaraf edilmesiyle alâkalı polisiye/askerî tedbirler karşımıza çıkmaktadır. Esasında bu da suçu ortadan kaldırmaya yönelik yadsınamaz caydırıcı/önleyici bir husustur.

AYYÂRLAR, ŞÂTIRLAR, DÂ'İRLER VE HIRSIZLARIN BAĞDAD'DAKİ FAALİYETLERİ

Ayyâr (عيار) “çok gezip dolaşan, aylak, başıboş, avare, hilekâr, düzenbaz, dolandırıcı, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılğan” kimse şeklinde tanımlanmakta (Şemseddin Sami, y.y: 1317; Cahen-Hanaway, 1987: 159; el-Hafîb, 1996: 328; Abdülmevla, 1990: 23-27, 28; Mutçalı, 1995: 614; Dîvsâlâr-Muradî, 2012: 100) olup İslâm tarihinde maişet derdine düşmeyen, günü birlik bir yaşam sürüp kendi çıkarları için toplum düzenini bozan ayak takımından bir grup için kullanılmaktadır (Zeydân, 2012: 610; Özcan, 1994: 296; Şahin, 2013: 303-304; Şahin, 2014: 731). Bunlar farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda *melâmî, ahdâs, cevâlîka, kalenderî, haydârî, rînd, mütavvi'a, civânmerd* gibi kavramlarla da ilişkilendirildikleri (Cahen-Hanaway, 1987: 159-160; Zakeri, 2008: 594-595; Arif, 2011: 150, 155; Pırlanta, 2015: 26-35) gibi özellikle Horasan Melâmetiyyesi'ne⁶ bağlı zümrelerle olan münasebetleri dolayısıyla mürüvvet ve fütüvvet ehli için kullanılan fityan tabiri ile de anılmışlardır (Cahen-Hanaway, 1987: 159-160; Abdülmevla, 1990: 29-31; Özcan, 1994: 296). Ancak ayyârlar, İslâm memleketlerinde menfi icraatları yüzünden daha ziyade yağma, soygun, hırsızlık ve haydutluk ile geçinen şerir ve erbâb-ı fesat zümresini temsil eden bir sınıf olarak görülmektedirler (Zeydan, 2012: 608-609; Özcan, 1994: 296; Tor, 2016: 12-13). Nitekim Büveyhîler devrinde de bu tür etkinlikleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Şâtır (شاطر, çoğ. شطّار) da “kurnaz, zeki; becerikli, mahir, hilekâr, düzenbaz, dolandırıcı” anlamında olup fitne, fücûr ve çirkin işlerle meşgul olan serseri takımının bir diğer türüdür. “Şetar, serâb-dârân, sakura-şahinler” adlarıyla ayyârlar gibi farklı memleketlerde farklı isimlerle anılan şâtırların, ayyârlardan daha yaygın ve daha uzun süre tarih sahnesinde boy gösterdikleri belirtilmektedir (Zeydan, 2012: 611; Abdülmevla, 1990: 28; Mutçalı, 1995: 444; Pırlanta, 2015: 32). Aynı grup içinde anılan dâ'irler (داعر, çoğ. دَعَار) ise “ahlâksız, edepsiz, sefih” (Mutçalı, 1995: 305) mânâsında anılmakta iken hırsızlar kaynaklarda daha ziyade sârik (سارق, çoğ. سَرَقَة, سرّاق) ve Lissu (لصوص, çoğ. لَصّ) şeklinde anılmaktadırlar.

Bağdad merkezli olarak Halife Emin ile Me'mun arasındaki taht mücadelesinde aktif rol oynayan ve bu tarihten itibaren kendilerinden sık sık söz ettiren ayyârlar ve şâtırlar, siyasî

⁶ Horasan tasavvuf ekolü için ayrıca bkz. Altunkaya 2016: 127-148.

istikrarsızlık ve devlet adamları arasındaki çekişmelere bağlı olarak faaliyetlerini artırdılar. Özellikle *emîrû'l-ümerâlar* zamanında daha da güçlenen bu zümrelerin Büveyhîler devrinde de şehir güvenliği noktasında en büyük sorunlardan birini oluşturduklarını görmekteyiz. Bu zamanda yoğun bir şekilde yaşanan Şîî-Sünnî ve Deylemlî-Türk çatışması da ayyârlara ve şâtrlara kanunsuz eylemlerini yapmaları için elverişli bir ortam sunmuştu.

Ahmed b. Büveyh'in Bağdad'a hareketinin arifesinde Emîrû'l-Ümerâ İbn Şîrâd'ın ayyâr ve hırsız gibi ayak takımlarının reisi olan İbn Hamdî el-Lissu (ابن حمدي اللسن) ile anlaştığı (İbn Miskeveyh VI, 1987: 84, 89; el-Hemedânî, 1967: 343; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 184-185; Türkçe çev. VIII, 1989: 354; en-Neccâr, 1981: 60-63, 121; Tholib, 2009: 369; Pırlanta, 2015: 111) ve hatta daha sonra Muizzüddeve ve Deylemlilere karşı onlardan yardım aldığı kaynaklarda zikredilmektedir (İbn Miskeveyh VI, 1987: 132). Ayyârların Muizzüddeve'ye karşı mücadeleleri, onun Bağdad'a hâkim olmasından sonra da devam etti. Müizzüddeve'ye karşı Hamdânî Emîri Nasrüddeve ile ittifak kuran İbn Şîrâd, şehrin ayak takımı olan ayyârın ve genel halk ile de anlaşıp onlardan temin ettiği takviye kuvvetlerle Muizzüddeve ile çarpışmalara girişmişti (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 208-209; Türkçe çev. VIII, 1989: 387-388; Kurevî, 1982: 190-191; Abdülmevla, 1990: 105; Arif, 2011: 156; Tor, 2016: 267.). Bu şekilde İbn Şîrâd, ayyârların desteğiyle Muizzüddeve'nin hâdimi Kâfûr'a karşı galip gelebilmişti (el-Hemedânî, 1967: 356). Bunun yanı sıra kaynaklarda sebebi zikredilmese de ayyârların İbn Şîrâd'ın müttefiki olan Nasrüddeve'ye bir suikast teşebbüsünde buldukları da kaydedilmektedir (el-Hemedânî, 1967: 357).

Muizzüddeve zamanında muhtemelen Büveyhîlere karşı İbn Şîrâd ile birlikte hareket etmeleri nedeniyle ayyârlar, şâtrlar, dâ'irler ve öteki ayak takımı zümrelerine müsamaha gösterilmediği ve onlar ile ilgili takibatta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Vezir Ebû Muhammed el-Muhallebî'nin gerekli hassasiyeti gösterdiği ve şehir emniyetiyle yakından alâkadar olduğunu daha önce vurgulamıştık. Nitekim Bağdad'da yangınlar ve karışıklıklar çıkarıp insanları öldürerek mallarını yağmaladığı için uzun yıllar aranan el-Furâtî isimli ayyâr onun zamanında tutuklanmış ve böylece şehir bu eşkiyanın zorbalıklarından kurtulmuştu (Hacıyev, 2012: 293). el-Muhallebî'nin, vezirlik vazifesini deruhte ettiği süre zarfında hem ayyâr, şâtr ve hırsızlara karşı hem de diğer hâdiselere yönelik tutumuyla kamu düzeninin tesisi konusunda çaba sarf ettiğini müşahade etmekteyiz. 350 yılında (961) Bağdad'da Abbasî ve Alevî iki şahıs arasında meydana gelen münakaşa sebebiyle zuhur eden olaylar bunun örneklerindedir. Buna göre taraflar arasında çıkan kavga sırasında Alevî'nin öldürülmesi nedeniyle yakınlarının ve halkın müdahil olmasıyla hâdis Sünnîler ve Şîîler arasında büyük bir fitneye dönüştü. Öyle ki kentin her iki yakasında süren çatışmalardan dolayı camiler dahi kapatılmıştı. Bunu fırsat bilen ayyârlar ve öteki eşkiya grupları isyan ederek şehrin pek çok yerinde karışıklıkların çıkmasına sebep oldular. Bunun üzerine el-Muhallebî bizzat harekete geçerek bu konuda itham edilen Haşimîlerden bazı kimseler ile ayyârın, du'âr ve diğerlerinden pek çok kişiyi tutuklatıp geniş çaplı bir tahkikat başlatmış ve böylece asayişini temin etmişti (Hilâl es-Sâbî, 1904: 331-332; et-Tenûhî I, 1995: 86-88; Hacıyev, 2012: 293; Tor, 2016: 272.)⁷.

Muizzüddeve'nin vefatı (356/967) üzerine Büveyhî tahtına oturan İzzüddeve Bahtiyar'ın iktidar yılları -zevk ve eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle- hem Büveyhîler hem de Bağdad için oldukça zor geçmiştir. Bahtiyar'ın hükümet yönetimini vezirlere emanet etmesi, babasının tavsiyelerine rağmen askerler arasında disiplini sağlayamaması ve Şîî-Sünnî çatışmalarını kontrol edememesi (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 299-300; Türkçe çev. VIII, 1989: 496-497; Merçil, 1991: 524) bu zamanda ayyâr, şâtr, hırsız ve dâ'ir gibi şaki unsurlar ile katiller güruhunun etkinliklerini artırmalarına olanak sağlamıştı. Söz gelimi Muharrem 361'de (Ekim-Kasım 971) Bizans İmparatoru Ioannes

⁷ İbnü'l-Esîr (VII, 1987: 267; Türkçe çev. VIII, 1989: 460) ve İbn Kesîr, (XI, 1992: 404) bu hâdiseyi 359 (960-961) yılı olayları arasında zikretmektedirler.

Tzimiskes'in (969-976) el-Cezîre bölgesine düzenlediği sefer dolayısıyla gaza amacıyla Bağdad'da toplanan kalabalığı sevk ve idare edemeyişi bir kargaşaya dönüşmüştü. Gazaya çıkmak üzere Bağdad'a gelen farklı anlayış ve gruplara mensup kalabalığın sebebiyet verdiği çatışmalardan dolayı mallar yağmalanmış, insanlar birbirlerine kıymış, evler yakılıp her taraf ateşe verilmiş ve bu şekilde Bağdad harap olmuştu (İbn Miskeveyh VI, 1987: 345; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 330; Türkçe çev. VIII, 1989: 531). İleri gelenlerin ve tüccarların şehri terk ettiği, siyasî otoritenin etkisiz kaldığı, güvenlik birimi olarak *şurta/ma'ünenin* aciz kaldığı bu ortamda mahallelerde ayyâr reisleri ortaya çıkmış, mal ve para karşılığında mahalle sakinlerini korumaya başlamışlardı (İbn Miskeveyh VI, 1987: 345; Abdülmevla, 1990: 107-108; Saade, 1988: 31-32; Tholib, 2009: 369; Nuri, 2005: 494, 511; Pırlanta, 2015: 116-117; Tor, 2016: 274-275; Şahin, 2014: 733). Bağdad halkı üzerinde nüfuz sahibi olan Hâcip Sebüktegin, ahaliyi teskin ve olayları yatıştırmak amacıyla kendi haciblerinden birini *sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'üne* tayin ederek bir süreliğine fitneyi yatıştırmaya muvaffak olmaya çalışmıştı (361/971-972) (İbn Miskeveyh VI, 1987: 348). Ancak bu zamanda İbn Miskeveyh'in (VI, 1987: 350-351.)⁸ bildirdiğini göre Vezir Ebü'l-Fadl eş-Şîrazî'nin uygulâmalarından dolayı da pek çok karışıklık meydana gelmiş, özellikle Şîilerin ve tacirlerin yoğunlukta bulunduğu Kerh bölgesinin ateşe verilmesi, Şîilerin nakibi Ebü Ahmed el-Musevî ile eş-Şîrazî arasında şiddetli çatışmalara yol açmıştı. Bu durum da ayyârların etkinliklerini artırmalarına olanak sağlamıştı ve hatta vezirin kendilerine karşı sevk ettiği orduyu da mağlup etmişlerdi. Bunun üzerine eş-Şîrazî, bizzat kendisi ayyârlarla savaşmak için harekete geçmiş ve onlara böylece galip gelmişti (361/971-972).

Bağdad'daki kargaşa ortamı bir sonraki yıl da devam etti. Şaban 362'de (Mayıs-Haziran 973) İzzüddeve Bahtiyar'ın kendisine Hammâr (Himâr) dediği *sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'üne*'nin halktan birini öldürmesi nedeniyle halk ve Türkler ayaklanarak Hammâr'ın canına kast ettiler. Ancak onun yerine tayin edilen el-Habeşî'nin de Sûkü'n-Nehâsîn'de ayyârlardan birini katletmesi, çatışmaların büyümesine sebep oldu. Halk ve Türkler yukarıda da ifade ettiğimiz şekilde pek çok suç gruplarıyla (ayyârlar vb.) birlikte hareket edip kan döküp halkın malına ve ırzına tamah etmiş, bununla da yetinmeyip hapishaneleri açıp mahkûmları salıvermişlerdi. Bunun üzerine Vezir Ebü'l-Fadl eş-Şîrazî'nin isyanı bastırmak ve suçluları yakalamak amacıyla *sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'üne*'ye yardım için gönderdiği hâcibi es-Sâfî ise Şîilerin yoğunlukta olduğu Kerh'te en-Nehâsîn'den es-Semâkîn'e kadar olan mntıkayı yakarak çok sayıda insanın evlerde ve hamamlarda yanarak can vermesine neden olmuştu (el-Hemedânî, 1967: 429; İbn Miskeveyh VI, 1987: 348; İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 215; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 336-337; Türkçe çev. VIII, 1989: 539; Nuri, 2005: 512; Tokuş, 2016, s. 553-554).

Halka zulmedip onların hukukuna riayet etmeyen ve kötü idaresiyle Bağdad'da büyük sıkıntılar yaşanmasına sebebiyet verdiği vurgulanan Vezir Ebü'l-Fadl eş-Şîrazî (İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 215-216, 233; İbnü'l-Esîr, VII, 1987: 337; ez-Zehabî XXVI, 1993: 307), Zilhicce 362'de (Eylül-Ekim 973) azledilerek yerine Muhammed b. Bakıyye tayin edildi. Ancak İbnü'l-Esîr'in (VII, 1987: 337; Türkçe çev. VIII, 1989: 539) naklettiğine göre kişiliğinden ötürü halk onun atamasına hayret etmişti. Bundan dolayıdır ki İbn Miskeveyh (VI, 1987: 353), onu vasf ederken görünüşü itibarıyla de ehli's-şuttâra (şâtırlar), el-fetak (katil) ve dâ'irlere benzediğini kaydetmektedir. Nitekim gençliğinde de ayyârlara intisap etmiş olan İbn Bakıyye, daha sonra İzzüddeve Bahtiyar zamanında onun mutfak görevlisi olmuştu (İbn Miskeveyh VI, 1987: 326, 353; İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 215-216; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 337; Türkçe çev. VIII, 1989: 540; ez-Zehabî, 1993:249-250; Kabir, 1964: 23-24; Güner, 1999: 356). İbn Bakıyye de halefi gibi halka karşı merhametsiz bir yönetim sergilemiş, kötü ve zorba idaresinden dolayı Bağdad ve çevresinde kamu güvenliğinin ihlaline yol açan fesat artmış, birçok karışıklık meydana gelmiş, şehir harabeye dönmüştü. İşte bu kargaşa

⁸ Bağdad'da bu tarihte meydana gelen karışıklıklar için ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr VII, 1987: 330; Türkçe çev. VIII, 1989: 531; en-Neccâr, 1981: 123-124.

ortamında ayyârlar ortaya çıkmış, diledikleri gibi hareket edip istedikleri kötülükleri yapma olanağı bulmuşlardı (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 337; Türkçe çev. VIII, 1989: 540).

İbn Bakıyye'nin adaletsiz idaresiyle birlikte Bağdad'da Şîit-Sünnî çatışması, Türk ve Deylemli unsurlardan kaynaklanan anlaşmazlıklar ile İzzüddeve Bahtiyar'ın Hamdânî Emîri Ebû Tağlib ile yaşadığı sorunun Bağdad için tehlike oluşturması kentteki sosyal hayatı büsbütün yaşanmaz bir hale getirmişti. Musul Emîri Ebû Tağlib, Rebiyülahir 362'de (Ocak-Şubat 973) Büveyhî Emîri Bahtiyar'ın Musul'u istilâ etme girişimi üzerine karşı harekâtla Bağdad'a yürümesi, savunmasız durumda bulunan başkente büyük paniğe sebebiyet vermişti. Bu sırada ayyârlar ve diğer gruplar isyan ederek Bağdad'ın batı kesiminde birçok karışıklıklara sebep oldular. Bu kargaşa ortamında Sünnîler ile Şîiler arasında da şiddetli çatışmalar meydana gelmişti. Musul civarında bulunan Bahtiyar ise vaziyeti haber alınca ordu kumandanı Sebüktegin ve İbn Bakıyye'yi Bağdad'a gönderdi. Şehre giren İbn Bakıyye, batı kesiminde ayyâr ve fırsatçıların ileri gelenlerinden ve reislerinden bazılarını tutuklatarak öldürmüş ve bu şekilde meydana gelen karışıklıklar kısmen sonlandırılabilmişti (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 399-400; Türkçe çev. VIII, 1989: 542; Abdülmevla, 1990: 108-109; Pirlanta, 2015: 118).

Bununla birlikte bir sonraki yıl (363/974-975) İzzüddeve Bahtiyar'ın Türk ve Deylemli gruplar arasındaki çekişmede Deylemlilerden yana tavır takınması, Sebüktegin komutasındaki Türklerin ayaklanmalarına sebep olmuştu. Sebüktegin, Bahtiyar'ın sarayını kuşatıp yağmaladığı gibi Sünnîlerle de birleşerek Şîilere karşı harp başlattı. Başkentteki bu savaş ortamında yeniden türeyen ve güçleri artan ayyârlar da şehri istilâ ettiler. Ayyârların Bağdad'daki tahakkümleri oldukça ağıra mal oldu. Süvari olarak gezip kendilerini komutan olarak nitelendiren İbn Kebrûye (ابن كبرويه), Ebû'd-Dûd (أبو الدود), Ebû'z-Zubâb (أبو الذباب), Esvedü'z-Zebed (اسود الزبد), Ebû'l-Arda (أبو العرصة), Ebû'n-Nevâbih (أبو النوايح) gibi bazı ayyâr reisleri ortaya çıktı. Bunlardan Esvedü'z-Zebed, yarı çıplak bir vaziyette Kantaretü'z-Zebed'de gelip gidenlerden dilenmekteydi. Fitne çoğalınca Esved, eline kılıç alıp etrafına büyük bir kalabalık topladı. Ardından da çevreye saldırıp yağmaya başladı. Bu şekilde halkın mallarını gasp ederek yüklü miktarda servet edindi. Bu süreçte ayyârlar, şehirdeki idarecilere de galip gelerek yönetime hâkim oldular. Bu vesileyle başkentten hem idarî işlerine hem de sosyal hayatına müdahale etmeye başladılar. Pazarlardan ve sokaklardan korumayı kaldırdılar. Çarşı ve mahallelerin muhafazasını kendilerinin üstlendiklerini ilan edip buna mukabil himaye ve emniyeti temin etme karşılığında ahaliden vergi ve haraç toplamaya başladılar (et-Tevhîdî III, 2011: 378-379; el-Hemedânî, 1967: 435-436; İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 234-235; ez-Zehebî XXVI, 1993: 257-258; İbn Tağribirdî, IV, s. 111-112; el-Yâfî II, 1997: s. 285; en-Neccâr, 1981: 82-83; Abdülmevla, 1990: 109-111; Nuri, 2005: 514; Pirlanta, 2015:119; Tokuş, 2016: 554).

Bağdad'ı kasıp kavuran ayyârlar, 17 Muharrem 364'te (7 Ekim 974) Çarşamba günü Bâbü'ş-Ş'îr'de el-Haşşâbîn'den (الخشابين, Keresteciler) Bâbü's-Sağîr'e kadar yangın çıkardılar ve çarşının büyük bir kısmını yaktılar. Devamında Sükü'l-Cezzârîn (Kasaplar çarşısı) ve Eshabü'l-Hasr da yakıldı. Böylece ikinci kez yakılmış olan Kerh mahallesindeki söz konusu pazarlarda oldukça büyük miktarda mal yanıp kül oldu. Buradaki tüccarlar dağıldı, ayyârlar onların mal ve paralarına el koyup haremlerine ve evlerine hâkim oldular. Bunlarla da yetinmeyen ayyârlar, gizlenmiş olan mallarını bulmak için kazılar bile yaptılar (İbn Miskeveyh VI, 1987: 361; İbn Tağribirdî, IV, s. 111; ez-Zehebî, 1993: 257; Abdülmevla, 1990: 109; Tholib, 2009: 369; Nuri, 2005: 513-514). Hatta bu sırada *el-İmtâ'* ve *'l-müanese* isimli eserin müellifi Ebû Heyyân et-Tevhîdî'nin evini de yağmalayıp altın, elbise ve mefruşat türünden bütün eşyalarını aldılar (et-Tevhîdî III, 2011: 379; en-Neccâr, 1981: 83; Abdülmevla, 1990: 111-112; Pirlanta, 2015: 119; Tokuş, 2016: 554).

Turkish Studies

Nitekim el-Yâfiû (II, 1997: 285)⁹, Türklerin ve ayyârların yol açtıkları kargaşadan dolayı 364 (974-975) yılında yaklaşık 50 gün boyunca Bağdad'da Halife et-Tâi-Lillâh adına okunan hutbeye son verildiği ve hiç kimse adına hutbe okunmadığını kaydetmektedir. Kerh mahallesini tecrit edip buraya suyun dahi ulaşmasını engelleyen ayyârların (et-Tevhîdî III, 2011: 379; el-Hemedânî, 1967: 435; İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 234-235; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 347; Türkçe çev. VIII, 1989: 553; ez-Zehebî, XXVI, 1993: 257; Tokuş, 2016: 554), bu süre boyunca Bağdad'ın kamu yönetiminde diledikleri şekilde tasarrufta buldukları anlaşılmaktadır.

Ayyârların Bağdad'da, halka reva gördükleri bu vahşet ve zulüm hali, İzzüddeve Bahtiyar'ın Sebüktegin ve Türklere karşı yardım talebinde bulunduğu Hamdânî Emîri Ebû Tağlib'in Bağdad'a girişine kadar devam etti. Ebû Tağlib, Bağdad'a gelince, ayyârlardan bir cemaati ve liderlerinden bir grubu öldürerek isyanlarına ve sebep oldukları kargaşaya son verdi. Böylece uzun süredir devam eden fitne ve fesattan halkı kurtarıp bir süreliğine de olsa şehirde asayişini temin etti. Müteakiben kendisi de buradan aldığı yüklü miktarda ganimetle Musul'a döndü (364/974-975) (el-Hemedânî, 1967: 435; İbn Miskeveyh VI, 1987: 383; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 347; Türkçe çev. VIII, 1989: 553; Nuri, 2005: 514).

Ebû Tağlib b. Hamdân'ın Bağdad'dan ayrılmasından sonra Vasıt'ta bulunan Alptegin kumandasında Türkler, Adudüddeve'nin de Bahtiyar'ın yardımına gelmesi karşısında tekrar Bağdad'a döndüler. Adudüddeve ve Bahtiyar tarafından kuşatılan Alptegin, Ebû Tağlib'in Musul cihetinden erzak sevkiyatını engellemesi ve Bahtiyar'ın davetiyle Esedîler ile Şeybanîlerin Bağdad'a saldırılarıyla hem siyasî hem de iktisadî yönden büyük bir baskı altına alındı. Böylece şehirde fiyatların bir hayli yükselmesiyle baş gösteren ekonomik sıkıntı ortamında neşet eden ayyârlar ile müfsidler, Bağdad'da halka musallat oldular. Halk için büyük bir sıkıntı kaynağı olan bu çatışma ve fitne ortamıyla birlikte baş gösteren ekonomik zorluklar nedeniyle Alptegin'in de kendi adamlarının geçimini sağlamak üzere halkın evlerine baskınlar düzenlemeye yönelmesi, vatandaşlar için vaziyeti daha da zahmetli bir hale getirmişti. Adudüddeve, 14 Cemaziyelevvel 364'te (30 Ocak 975) Alptegin ve Türklere galip gelerek onlara yardım eden ayyârlardan da birçok kimseyi cezalandırarak Bağdad'a hâkim oldu (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 350; Türkçe çev. VIII, 1989: 557; Kabir, 1964: 31-32; Saade, 1988: 33; Nuri, 2005: 506; Pırlanta, 2015: 118-119). Böylece Adudüddeve'nin müdahalesiyle Bağdad'da karmaşa ve düzensizlik son bulup şehir yeniden nizâma kavuştu. Ancak onun, Bahtiyar ve kardeşlerini tutuklatıp Irak'a sahip olma teşebbüsü karşısında halkın, askerlerin, ayyârların, ülkenin avam takımının tepkisine neden olduğu ve ona karşı ayaklandıkları kaydedilmektedir (el-Hemedânî, 1967: 437, 443; İbn Miskeveyh VII, 1987: 398). Bu noktada Adudüddeve, özellikle ayyârların isyanını bastırmak hususunda kararlı bir politika yürütmesine karşın babası Rüküddevle'nin emri ve İbn Amîd'in tavassutuyla İzzüddeve Bahtiyar'ı saltanatına iade ederek Fars'a döndü (el-Hemedânî, 1967: 443; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 352-354; Türkçe çev. VIII, 1989: 559-562; Kabir, 1964: 32, 34; Ali, 1991: 108-110; Abdülmevla, 1990: 110). Bu süre zarfında ve sonrasında Vezir İbn Bakıyye'nin Bahtiyar ve amcasının oğlu Adudüddeve arasındaki düşmanlığın pekişmesinde ve vahşetin devam etmesinde rol oynadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Bakıyye'nin Sebüktegin tarafından tayin edilmiş olan Sâhibü's-Şurta (Sâhibü'l-Maune) İbn Ukeyl'e savaş açması ve onun Şia'dan bir grubu öldürdüğü gerekçesiyle Kerh meydanında halkın huzurunda öldürülmesi halk arasında infiale sebep oldu. Bu nedenle huzursuzluk yeniden zuhur etti, ayyârların şiddeti arttı, tüccarları ve zenginleri can ve mal korkusu sardı (İbn Miskeveyh VI, 1987: 401). Yine bu zamanda Sâhibü's-Şurta Ali b. Muhammed ez-Zuttî ve Vasıt Sâhibü's-Şurta'sı İbnü'l-Arûkî de İbn Bakıyye'nin gazabına uğramışlardı (366/976-977)¹⁰.

⁹ Buna dair ayrıca bkz. ez-Zehebî XXVI, 1993: 258.

¹⁰ Bu iki şahıs İbn Bakıyye'nin emriyle İbn Ra'î tarafından öldürüldüler, bkz. İbn Miskeveyh VI, 1987: 413.

Turkish Studies

Bütün bu hâdiseler bağlamında Büveyhî iktidarı ve Bağdad halkı için zor ve musibetlerle dolu bir dönem olduğunu müşahade ettiğimiz İzzüddeve Bahtiyar'ın yönetimi 366 (977) yılında Adudüddeve tarafından sona erdirildi. İbnü'l-Ezrak'ın (2014: 446) Büveyhîlerin en iyi dönemi olarak belirttiği Adudüddeve'nin iktidarı zamanında Bağdad, huzura kavuştu. Tedbirli ve otoriter siyasetiyle farklı grupların çatışmalarını sonlandırıp ayyâr gruplarını bertaraf etmesi neticesinde başkent halkı uzun zamandır özlemine çektikleri rahat ve sakin bir hayata kavuştu. Bununla birlikte onun vefatıyla (372/982) Büveyhî egemenliğinde başlayan gerileme söz konusu unsurların yeniden faaliyet ortamı bulmalarına olanak sağladı. Nitekim Adudüddeve'nin ardından Bağdad'da Büveyhî tahtına oturan oğlu Samsamüddeve'yi tutuklatarak iktidarı devralan Şerefüddeve Şîrzîl devri, Türk-Deylemli çatışmasının yeniden alevlendiği ve ayyârların yeniden sahneye çıktığı bir dönem oldu. Bu anlamda 379 (989) yılında ayyârların yol açtığı ve diğer grupların da harekete geçmesiyle Bağdad'da bela ve musibetler çoğaldı. Kerh ve Bâbü'l-Basra'nın da müdahil olmasıyla Bağdad ahali için oldukça meşakkatli bir vaziyete dönüşen bu hâdiseler ortamında çok sayıda insan öldürüldü, kötülükler arttı, evler ve sokaklar yakıldı (ez-Zehbî, 1985: 154; Abdülmevla, 1990: 112).

Şerefüddeve'nin vefatından sonra Büveyhî tahtına oturan Bahâüddeve'nin (2 Cemaziyelahir 379/7 Eylül 989) idaresinde otoritenin zayıflamasına bağlı olarak isyanlar da arttı. Ayyâr, şâtır, dâ'ir ve diğer ehl-i fesat grupları için elverişli bir ortam oluştu. Nitekim saltanatının ikinci yılından (380/990-991) itibaren Bağdad'da ayyârların ve dâ'irlerin taşkınlıklarının çoğalarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu yılda mevzubahis zümrelerin eylemlerinin yaygınlık kazanması ve taşkınlıklarının artması dolayısıyla harp çıktı ve fitne büyüdü. Bu süreçte insanlar öldürüldü, mallar yağmalandı ve pek çok yer ateşe verilerek harap edildi. Bahâüddeve'nin müdahil olmadığı bu olaylar Şerîf Ebû Ahmed el-Musevî'nin araya girmesiyle ancak yatıştırılabildi (er-Ruzrâverî, 1987: 217; İbnü'l-Cevzî XIV, 1992: 344; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 447; Türkçe çev. IX, 1989: 69; Tholib, 2009: 369-370).

Bundan bir yıl sonra (381/991-992) Bahâüddeve'nin Fars'a yürümek gayesiyle Bağdad'dan ayrılması üzerine ayyârlar şehrin her iki yakasında isyan çıkardılar. Emîrin yerine nâib olarak bıraktığı Ebû Nasr Havâşâze'nin kargaşayı önlemede pasif kalması Bahâüddeve'nin dönüşüne kadar kent halkının bu velvele ve karmaşaya tahammül etmek-göğüs germek zorunda bırakmıştı. Nitekim Ehl-i Durûb ve Mahalli Nevbe (Nûbe) arasında devam eden savaşta vuku bulan yangınlar şehri harap etti. Bu süre zarfında eylemleri için müsait bir ortama kavuşup başkaldıran ayyârlar şehri yağmaladılar. Öte yandan olayları engellemekte yetersiz kalan valinin de zaman zaman şehri talan ettiği kaydedilmektedir (er-Ruzrâverî, 1987: 223; Abdülmevla, 1990: 112-113; Nuri, 2005: 516; Pırlanta, 2015: 121). İbnü'l-Esîr (VII, 1987: 457; Türkçe çev. 1989: 79) aylarca süren bu anarşi ve itaatsizlik neticesinde Bağdad'da saltanatın heybet ve otoritesinin sarsıldığını özellikle vurgulamaktadır. Nitekim Bahâüddeve'nin dönüşüyle fitne dindi ve ayyârların bir kısmı öldürüldü, kimileri tutuklandı ve bazıları da sürüldü. Böylece otorite tesis edildi. İnsanlar sakinleşti ve rahata erdi. Bu sırada ele geçirilen ayyâr reislerinden olan İbn Cevâmerd ise (جوامررد), Samsamüddeve zamanında pazar bekçisiydi. Bahâüddeve ona eman vererek hizmetine (emrine) aldı (er-Ruzrâverî, 1987: 238; Nuri, 2005: 516).

Bundan sonra üç yıl boyunca taşkınlıklarına tanık olmadığımız ayyârlar, 384 (994-995) yılında halkı rahatsız-huzursuz eden fiilleriyle (İbnü'l-Esîr VII, 1987: 469; Türkçe çev. XI, 1989: 91) bir kez daha meydanlara indiler. Bu yılda ayyârlar güçlendiler. Öte yandan Kerh ve Bâbü'l-Basra halklarının savaşa tutuşması, onlara daha büyük avantajlar sağladı. Bâbü'l-Basra'da kendisine Azîz denilen bir ayyâr ortaya çıktı. Buyruğu gittikçe tehlikeli bir hal alan bu şahsın etrafında, ayyârlardan ve şâtırlardan büyük bir kalabalık toplandı. Bağdad mahallelerinde pek çok yeri ateşe vermesine karşın Kerh ahaliyle anlaşma yaptı. Sûkû't-Temârin başta olmak üzere pazarlardan haraç tahsil etti. *Ashâbü's-şurta/ashâbü'l-ma'ûneyi* ele geçirmek istedi. Bununla birlikte sultan ve adamlarına

Turkish Studies

düşmanlık edince sultanın adamları onu takiple ayyârlardan bir cemaati öldürdüler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 369; İbnü'l-Esîr VII, 1987: 469; Türkçe çev. XI, s. 91; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 73; Tholib, 2009: 370; Nuri, 2005: 517; Tor, 2016: 277). İbnü'l-Cevzî'nin (XV, 1992: 369) naklettiğine göre ayyârlar Dicle Nehri üzerindeki gemileri de kontrol edip vergi tahsil ediyorlardı. Hatta sultan ve adamlarının kıyıda gemide bulunan Azîz'i izledikleri, bu halde onlara karşı bir şey yapamadıklarından dolayı da gemilerle onlara yakalanmadan kaçmaya muvaffak olduklarını belirtmektedir. Müteakiben evine dönen Azîz, kaynakların ifade ettiğine göre annesinin ısrarlarına rağmen ayyârlarla birlikte hareket etmeye devam etmiştir. Zira annesinin ona “*ey Aziz üzerindeki hakkım için dön ve kendini ölüme maruz bırakma,*” şeklinde yalvarmasına karşın onun “*bana boşuna dil dökme, ayyârlara sizinle birlikte geleceğime söz verdim. Benim gibi biri, bir söz söyledi mi, ondan dönmez. Benden azîz olan başka bir şey dile, kefenim cebimde*” sözleriyle karşılık verdiği kaydedilmektedir¹¹.

Bağdad'da hayatın ve yönetimin hemen her alanına bir şekilde müdahil olan ayyârlar, bu anlamda zaman zaman siyâsî duruma tesir edecek bazı cinayet vakalarına da karışmışlardı. Nitekim Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hudhud el-Hâcib en-Nâzır ile Ebû'l-Hasan İbn Rahzâz el-Ahûl arasındaki çekişmeden dolayı İbn Hudhud, Vezir Ebû Nasr Sâbûr b. Erdeşir (öl. 416/1025) tarafından tutuklanarak, İbn Rahzâz'ın evinde göz hapsine alınmıştı. Bu esnada eve baskın yapan ayyârlar, İbn Hudhud'u öldürdüler ve ev sahibi İbn Rahzâz cinayetin azmettiricisi olarak suçlandı (Şevval 389/Eylül-Ekim 999) (Hilâl es-Sâbî, 1987: 399). Bu hâdiseden birkaç gün sonra da başta ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızlar olmak üzere suç unsurlarını bertaraf etmek ve emniyeti tesis etmek üzere Bağdad'ın emniyet amirliği vazifesi Ebû'l-Hasan Ali ibn Ebû Ali'ye tevdi edildi. Ebû Ali, başkentten her iki yakasının *sâhibu'ş-şurta/sâhibu'l-ma'ûnesi* olarak hil'at giydi (Hilâl es-Sâbî, 1987: 399). Ancak onun da ayyâr, şâtır ve diğer grupların suçlarının önüne geçemediğini söylemek mümkündür.

Esas itibariyle ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızlardan kaynaklanan kanunsuzlukların önlenememesi ve bu anlamda istikrarın temin edilememesi, Bağdad'da onların kanun-kural tanımayan faaliyetlerine imkân veren iç savaş ortamı ve vukuatların var olmasından kaynaklanmaktaydı. Söz gelimi 391 (1000-1001) yılında Bahâüddevle'nin Bağdad dışında (Nesâ ve Şîraz) bulunduğu sırada alacak-istihkak meselesinden ötürü Vezir Ebû Nasr Sâbûr b. Erdeşir ile Türk askerler arasında yaşanan sorun nedeniyle isyan çıktı. Türkler ayaklandılar, bunun üzerine önce gulâmlarla halk arasında ardından da Türklerle Kerh ahalisi arasında çatışmalar çıktı. Sünnîlerin de Kerhlilere (Şîî) karşı hâdiselere taraf olmaları dolayısıyla fitne ve karışıklıklar büyüdü. Bundan dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetti. Düzeni ve otoriteyi tesis edemeyen Ebû Nasr Sâbûr, şehri terk ederek Batiha'ya gitti ve buradan vaziyeti Bahâüddevle'ye bildirdi. Halkın ileri gelenleri ise anlaşmazlıkları halletmek ve çatışmaları sonlandırmak için çabalarken bu arada ayyâr ve dâ'ir gibi ehl-i fesat gruplar da halka musallat olmaya başladılar. Bunun üzerine bütün bu hâdiseleri önleyemeyen, asayiş temin edip halkın can ve mal güvenliğini sağlayamayan Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Ali'nin yerine Ebû'l-Fevâris Bihistûn İbn Zerîr, *sâhibü'l-şurta/sâhibü'l-ma'ûne* tayin edildi. Bağdad'daki durumun çok vahim bir keyfiyet arz ettiğinin farkında olan yeni emniyet âmiri, ayyârlardan bir cemaati öldürttü. Mekânlarına ve evlerine baskınlar düzenleyerek onları defetmeye ve ortadan kaldırmaya gayret etti. Böylece şehir ileri gelenlerinin de desteğiyle kısa süreliğine de olsa Vezir Ebû Nasr'ın dahi tanzim edemediği otoriteyi yeniden kurmaya muvaffak oldu (Hilâl es-Sâbî, 1987: 453; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 18; Türkçe çev. IX, 1989: 139).

Bu zamanda Bahâüddevle'nin Fars'ta bulunması ve daha ziyade Şîraz'da ikâmet etmesi dolayısıyla Bağdad, nâibler ve Irak'a tayin edilen valiler vasıtasıyla idare edilmeye başlanmıştı. Bu

¹¹ Hakeza Azîz için nefsi, kendisinden şehvî arzulara bulunduğu vakit onun “*şehvetleri Allah için bıraktım, ona (onlara) tekrar dönmemin imkânı yoktur, benden azîz olan başka bir şey dile, kefenim cebimde*” dediği rivayet edilmektedir, bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 73.

da kente yönetim ile birlikte nizâm ve asayişin temin edilmesi hususunun daha hassas ve tehlike arz eden bir duruma gelmesine yol açtı. Nitekim Bahâüddevle'nin Irak Valisi Ebû Ca'fer el-Haccâc b. Hürmüz'ün (391-392/1001-1002) 392 (1001-1002) yılında Ukaylî emîri Karvâş b. Mukallid'in (öl. 444/1052) Medâin'e saldırmasıyla başlayan Ukaylî tehlikesini bertaraf etmek üzere Bağdad'dan ayrılması (Ramazan 392/Temmuz-Ağustos 1002) üzerine şehir karıştı ve nizâm bozuldu. Ayyârlar ve hırsızlar başta olmak üzere müfsidler yeniden ortaya çıktılar, hükümleri arttı ve böylece fitne çoğaldı. İnsanların öldürülmesi, malların yağmalanması, evlerin yakılması ve yol kesmeler önlenemez bir hal aldı. Öyle ki bu haydutluğu yapan ayyâr grupları içinde Abbâsî ve Alevî olanlar da vardı. Bunlar suç işlemede had safhaya vardılar. Musallat oldukları insanların mallarını/mülklerini gasp etmekle kalmayıp namuslarına dahi el uzattılar. Hakeza onlara eşlik eden hırsızlar da vurgun, yağma ve hırsızlık olaylarına başladılar (İbn Kesîr XII, 1992: 25; Ebû'l-Fida II, t.y: 197; Abdülmevla, 1990: 115; Müneymine, 1987: 149; Nuri, 2005: 502; Tholib, 2009: 370; Nuri, 2005: 518; Pirlanta, 2015: 122). Bu felaketin yol açtığı suç ve zulüm ortamından kurtulmak için Bağdad ileri gelenleri Batîha, Kufe ve benzeri yerlere kaçmaktan başka çare bulamadılar (Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 131).

Keza ayyârlar bu zamanda, kendilerine muhalif-hasım gördükleri önde gelen kimselere ve devlet adamlarına yönelik suikastlar da düzenlemekten geri durmadılar. Bu maksatla 9 Zilkade 392'de (9 Eylül 1002) miras ve bazı gelir kapılarının işlemlerine bakan Ebû Abdullah el-Mâlikî'yi öldürmek için evine saldırdılar. Onu bulamayınca akrabalarından Ebû Talib b. Abdümelik'i yakalayıp öldürdüler. Yine aynı gün er-Rustakiyye, er-Refik ve el-'Asabiyye'nin önde gelen bir siması olan Hammâd b. es-Sükker eş-Şehrûnî'yi de katlettiler (Hilâl es-Sâbî, 1987: 515). Kaynaklar ayyâr gruplarının bahsini ettiğimiz bu taşkınlıklarının onlarla birlikte olan insanların ileri gelenlerini dahi zor durumda bıraktığını kaydetmektedirler (Hilâl es-Sâbî, 1987: 506; İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 33).

Bahâüddevle, Bağdad'da yaşanan yönetim zafiyetinden ve vahşetten haberdar olunca “*Üstâz Hürmüz*” adıyla bilinen Amîdü'l-Cüyûş lâkaplı Ebû Ali b. Ebû Ca'fer'i bu olaylara son verip işleri düzene koyması için Irak'a gönderdi. Gelişmeleri öğrenen Bağdadlılar, yeni valinin korkusundan şehri süslediler. Amîdü'l-Cüyûş, 17 Zilhicce (392/27 Ekim 1002) Salı günü Bağdad'a girdi. İnsanlar mertebelerine göre onu karşıladılar ve üzerine dinarlar ve dirhemler saçtılar. Dârü'l-Memleke'ye yerleşen Amîdü'l-Cüyûş, idareye el koydu. Bozgunculara mani olup fitne ve fesada son verdi. Onun gelişiyle dağılan ayyâr, şâtîr, dâ'ir, hırsız ve öteki ehl-i fesat grupları için takibat-kovuşturma başlattı. Her yere yayılmış olan ve çoğunluğu Abbasî ve Alevîlerden olan ayyârları tespit için çaba sarf etti. Yakaladıklarını bir Abbâsî bir Alevî şeklinde bağlayıp gündüz ortası insanların huzurunda boğduruyordu. Bu Alevî ve Abbasî ayyâr ve isyancı gruplarını havastan dahi olsa sığındıkları evlere baskınlar yaparak yakalıyor ve idam ediyordu. Söz gelimi ileri gelenlerinden Ebû Ali el-Kerâmî el-Alevî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hasan b. Yahya'nın evinde yakalanmış ve Amîdü'l-Cüyûş'un huzuruna götürülerek boynu vurulmuştu. Yine İbnü'l-Musâfir el-Ayyâr da yapılan aramalar sonucunda el-Emîn Ebû Abdullah'a ait evin dehlizinde yakalanarak öldürülmüştü. Bu şekilde onların taraftarlarından, Türklerden ve kendileriyle bağlantılı olanlardan birçok kimseyi aynı şekilde infaz etti. Böylece ayyârlar ve müfsidler ya boğdurulup öldürülüyor ya da itaat etmek zorunda kalıyorlardı. Başka yerlere kaçanlar bile onun takibatından kurtulamıyordu. Zira ayyârların önde gelenlerinden İbnü'l-Abbas el-Alevî adındaki biri Meyyâfarîkin'e kaçınca Amîdü'l-Cüyûş, onu öldürmek üzere birini görevlendirdi ve ayrıca başına yüz dinar para ödülü koydu. Fakat ayyârın ölüm haberi gelince bunlara gerek kalmadı (Hilâl es-Sâbî, 1987: 507; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 132). Amîdü'l-Cüyûş'un daha sonra söz konusu süreçte, fitneyi fırsat bilerek görevini kötüye kullanmış veya haksız yere Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (XVIII, 2013: 131) de işaret ettiği üzere insanların mallarını müsadere etmiş olan kâtip ve yetkililerden de bir grubu cezalandırmıştı. Tahir en-Nâzır ve Ebû Ali İbnü'l-Mavsîlî bunlardır. Aynı zamanda Bağdad'ın nizâm ve huzuru açısından en kritik mesele olan Sünnî-

Turkish Studies

Şîî çatışmasının önüne geçmek için her iki mezhebin de aşırı taassup ve tahrik edici propaganda faaliyetlerini yasakladı. Şîîlerin fakihî olan İbnü'l-Muallim'i de sürgün etti¹². Amîdü'l-Cüyüş'un bu sert ve acımasız müdahalesiyle Bağdad'da nizâm tesis edildi, şehir huzura kavuştu (Hilâl es-Sâbî, 1987: 504-507; İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 33; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 26; Türkçe çev. XI, 1989: 141; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 132; İbn Kesîr XII, 1992: 25).

Güzel ahlâklı, tatlı sözlü ve heybetli (Hilâl es-Sâbî, 1987:505; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 132) biri olarak tarif edilen Amîdü'l-Cüyüş'un kararlı ve amansız tutumu neticesinde Bağdad'da sağlanan düzen, uzun süre devam etti. Öyle ki 398 (1007-1008) yılına kadar kaynaklarda bahse konu grupların güvenliği ihlâl eden her hangi bir eylemlerine tesadüf etmemekteyiz. Ancak bu yılın Rebiyülahir (398/Aralık-Ocak 1007-1008) ayında açık ve gizli kötülüklerin arttığı ve çok sayıda hırsızlık vakasının meydana geldiği kaydedilmektedir. Ahlâksızların ve hırsızların mescid ve hususî mekânlara da musallat oldukları, bu bâbdan onlardan bir grubun Cuma gecesi Mescidu Barâsâ'ya girdikleri, hasır, kilim ve kandilleri çaldıkları belirtilmektedir. Nitekim daha sonra *ashâbü's-şurta*, bu hırsızların çoğunu yakalayıp ellerini kesmiş ve gözlerine mil çekmişti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 58; İbn Kesîr XII, 1992: 38).

Amîdü'l-Cüyüş'un sekiz yıl dört ay boyunca deruhte ettiği görevi süresince kanun ve nizâma mugayir eylemlere karşı tavizsiz tutumu vesilesiyle Bağdad refaha kavuşmuştu. Bu hususta İbn Kesîr (XII, 1992: 48), onun vefatını (401/1010-1011) anlatırken, ülkeye sükûnet getirip düzeni sağlaması, hırsızları, yankesicileri ve yağmacıları sindirerek işleri yoluna koymasını önemle belirttikten sonra bunu teyit eden bir hâdise/hikâye nakletmektedir. Buna göre "*Amîdü'l-Cüyüş, bir gün kölelerinden birine bir tepsinin içine dirhem doldurmasını, üzerini kapatmaksızın Bağdad'ın bir ucundan bir ucuna bütün sokakları dolaşarak götürmesini emreder. Eğer bir kimse kendisine saldırırsa bu tepsiyi ve dirhemleri ona vermesini, yalnız o yeri tespit etmesini tembihler. Köle de emredildiği üzere bir tepsiye dirhemleri doldurarak Bağdad'ı baştan sonra dolaşır ve hiç kimse ona saldırmas. Vezir Amîdü'l-Cüyüş bu duruma çok sevinir ve Allah'a hamd-u senada bulunur.*"

Bahâüddeve, 5 Cemaziyelahir 403'te (22 Aralık 1012) vefat edince yerine Büveyhî tahtına oğlu Ebü Şücâ Sultanüddeve geçti. Onun döneminde Bağdad'daki kötü idare ve özellikle Şîî-Sünnî çatışması/anlaşmazlığının yarattığı çeşitli anarşi ortamlarında ayyâr, şâtır, hırsız ve öteki güruhların yeniden hareket alanı bulduklarına tanık olmaktadır. İktidarının ilk yılında (403/1012), İbnü'l-Cevzî'nin (XV, 1992: 93)¹³, el-Kadir-Billâh'ın *sâhibü'l-haber ve beridi* Ahmed b. Ali Ebü'l-Hasan el-Betî'nin vefatını anlatırken, onun Alevîlerin temsilcisi er-Radî el-Müsevî, Şerif el-Murtaza, İbn Ebü'r-Reyyân ve ileri gelen bir cemaat ile bazı emîrleri karşılamak üzere indiklerinde bir grup hırsız tarafından saldırıya uğradıkları, taşlandıkları ve kendilerine sövdükleriyle ilgili kaydı söz konusu hâdiselerin ilk örneklerindedir. Bu noktada hırsızların şehrin ileri gelenleri ve devlet adamlarına karşı bu muameleye cüret etmeleri, idare anlamında bir takım suiistimallerin olduğunun açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunun Sultanüddeve'nin emîr olduktan sonra Kirman'a vali tayin ettiği kardeşi Ebü'l-Fevâris'in bu zamanda isyan edip Fars üzerine yürümesi karşısında Sultanüddeve'nin Bağdad'dan ayrılmasının (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 113-114; Türkçe çev. IX, 1989: 229-230; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 255) yarattığı yönetim zafiyetinden ve bilhassa şehir güvenliğinden sorumlu *ashâbü's-şurta* ve *maune*'nin acizliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Öte yandan Ebü'l-Fida (II, t.y: 216), 408 (1017-1018) yılında Büveyhîlerin Bağdad'daki

¹² Hilâl es-Sâbî (1987: 506) ve İbnü'l-Cevzî'nin (XV, 1992: 33) aksine İbnü'l-Esîr, (VIII, 1987: 26; Türkçe çev. XI, 1989: 146) bu hâdiseyi 393 (1002-1003) yılı hâdiseleri arasında zikretmektedir.

¹³ Ayrıca İbn Kesîr (XII, 1992: 56) onun adını Ahmed b. Ali Ebü'l-Hasan el-Leysî şeklinde verirken, hırsızların onlara ateş tutuşturulmuş paçavralar fırlattığını kaydetmektedir.

nüfuzlarının azalmasına bağlı olarak ayyârlar ve müfsidlerin çoğaldığını, malların-evlerin yağmalandığını kaydetmektedir. Bu yılda (408/1017-1018) Şîî Kerh halkı ile Sünnîler arasında çatışmaya da karışan ayyâr grupları, Kerhlilerle birleşerek Sâhibü'ş-Şurta el-Mikdâm Ebû Mekâtîl'in Kerh'e girmesine mani olup onu öldürdüler. Ardından da dükkânları ve Nehrû'l-Decâc'ın çevresini yaktılar (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 125; Abdülmevla, 1990: 117). Muhtemelen bundan dolayı Bağdad'daki etkinlikleri azalan Deylemliler, kendilerine karşı oluşan hasmane tutum dolayısıyla Vasıt'a gittiler. Onların ardından meydana boş bulup harekete geçen ayyârlar, işi fena halde azıttılar. Halkın malına tamah edip yağmaladılar (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 121; Türkçe çev. IX, 1989: 238). Bağdad'daki düzenin ve asayişin bozulmasına engel olamadığı anlaşılan Irak valisi Ebû Muhammed Hasan b. Sehlân ise Sultanüddeve'den korkarak kaçıp Ukaylî emîri Karvâş'a sığındı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 125; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 121; Türkçe çev. IX, 1989: 238). Şîî-Sünnî çatışması ve ayyâr bozgunculuklarının sebep oldukları hâdiseler, Sultanüddeve'nin bizzat gelip müdahalede bulunmasıyla ancak yatıştırılabildiği¹⁴.

Sultanüddeve, İbn Sehlân'ın yerine Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Ebû'l-Ferec b. Fesâncis'i vali tayin etti. Fakat Sultanüddeve Ahvaz'a dönünce hem Bağdad'da hem de Vasıt'ta ayyârların güç ve hegemonyaları arttı. Tecavüzde had safhaya vardılar, Bağdad'ı yakıp yıktılar, Dârü'l-Memleke'yi yağmalayıp talan ettiler ve hareme dil uzattılar. Şîîler ve Sünnîler arasında da olaylar çıktı, çok sayıda insan öldü. Keza Vasıt'ta da benzer hâdiseler vuku buldu (Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 267). Bunun üzerine Sultanüddeve yeni bir vezir arayışına girdi. Bunun için teklifte bulunduğu Müeyyedelmülk er-Ruhacî'nin (Rahcî) "*Irak valiliği zalim ve katı yürekli bir insana muhtaçtır ki, o da İbn Sehlân'dan başkası değildir.*" şeklindeki sözleri üzerine Muharrem 409'da (1018-1019) İbn Sehlân'ı, *Felekülmülk* lâkabıyla yeniden Irak valiliğine getirdi ve işleri düzene koymak ve musibetlerin yol açtığı zararları telafi etmesi için ona 1 milyon dirhem verdi. İbn Sehlân ilk olarak Vasıt'a gidip asayişini temin etmek adına ayyârlardan bir cemaati öldürerek otoriteyi tesis etti. Daha sonra Bağdad'a hareket eden İbn Sehlân, Rebiyülevvel (409/Temmuz-Ağustos 1018) ayında şehre girdi. Onun gelişiyle ayyâr ve şâtırlar dağıldılar. Müfsidleri (ayyâr, şâtır vb.) kovduğu gibi ayândan bir grubu da müsadere etti. Ancak bu sırada İbn Sehlân ile olup nüfuzları tekrar artan Deylemliler ile Türkler arasında harp patlak verince, vaziyet vezirin kontrolünden çıktı. Sultanüddeve, Bağdad'da dâhilî karışıklıkların arttığını haber alınca Vasıt yoluyla buraya hareket etti. 27 Rebiyülahir'de (12 Eylül 1018) Bağdad'a girerek¹⁵ Deylemli-Türk çatışmasını kontrol altına aldı, ayyârlar ise korkup kaçtılar. Sultanüddeve, fitne ve kargaşanın müsebbiblerinden olarak gördüğü Abbasî, Sünnî ve Şîîlerden bir grup ile Şîî fakîhi Ebû Abdullah b. Numân'ı sürgün etti (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 122-123; Türkçe çev. IX, 1989: 239-240; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 266-268; Abdülmevla, 1990: 118; Pırlanta, 2015: 123-124). İbnü'l-Cevzî'nin (XV, 1992: 167) kayıtlarına bakılırsa Sultanüddeve bunları bu yıl yeniden *şurta/ma'ûne* teşkilâtının başına getirdiği Ali b. Ebû Ali diye meşhur olan Ali b. Abdussamed Ebû'l-Hasan eş-Şirâzî vasıtasıyla gerçekleştirmişti. Ayrıca Sâhibü'ş-Şurta/sâhibü'l-ma'ûne Ali'nin Şîî ve Sünnîlerden fitneye destek veren bir cemaati de öldürttüğü kaydedilmektedir.

Sultanüddeve, Deylemli-Türk çatışmasına son vermesine rağmen, taraflar arasındaki husumeti tam anlamıyla çözememişti. Nitekim ordudaki gerilim onun iktidarına mal oldu. Müşerrifüddeve (Şerefüddeve), Zilhicce 411'de (Mart-Nisan 1021) Türklerin de desteğini alarak Bağdad ve Irak'ta kardeşinin hâkimiyetine son verdi (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 130-131; Türkçe çev. IX, 1989: 246-247; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 379-381). Müşerrifüddeve zamanında Sâhibü'ş-Şurta/sâhibü'l-ma'ûne Ali b. Ebû Ali, kendisiyle uzlaşmış olmasına rağmen ayyârlar tarafından

¹⁴ Ayrıca Bağdad'da gelen Sultanüddeve, Büveyhî hâkimiyeti boyunca ilk defa olarak beş namaz vakti nevbet çaldırmaya başladı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 125; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 121; Türkçe çev. IX, 1989: 238; İbn Kesîr XII, 1992: 72).

¹⁵ İbnü'l-Cevzî (XV, 1992: 167) ve Sıbt İbnü'l-Cevzî (XVIII, 2013: 267-268), İbn Sehlân'ın bu zamanda kaçıp Benî Hafâce'ye sığındığını ve Sultanüddeve'nin de bundan sonra Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed Fesâncis'i vezir tayin ettiğini kaydetmektedir.

Turkish Studies

öldürüldü (415/1024-1025). Onun ardından Bağdad emniyet amirliği vazifesi İbn Hudhud'un gulâmı Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed'e verildi (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 167).

Müşerrifüddevle'nin iktidarının son döneminde yani Recep 415'ten (Eylül-Ekim 1024) itibaren Bağdad'da ayyârlar ve hırsızlar çoğalıp kuvvetlendiler. Suç ve tecavüz hâdiseleri sultanın otoritesini sarsacak derecede artış gösterdi. Kerh mahallesi başta olmak üzere Bağdad'ın iki yakasını da istilâ ettiler. Gece-gündüz alenen insanların evlerine baskınlar yaptılar. Müsadere eder gibi dayak ve işkencelerle halkın erzak ve mallarını aldılar. Hanlar ve ambarları basıp buradaki ticarî emtiaları yağmaladılar. Ordu ve halk onlara mani olmak için yol-sokak ağzlarına barikatlar kurdular ama bu da bir yarar sağlamadı. Onlarla mücadelede çok fazla kayıp veren *ashâbü's-şurta/ashâbü'l-ma'üne* de şehir halkını kaderine terk ederek kaçtı. Müşerrifüddevle ve askerler onlara karşı aciz kaldı. Sonunda Bâbü'l-Basra ve Kerh sakinleri de olaylara karıştılar. Bâbü'l-Basra halkı, eş-Şerîf el-Murtaza'nın ve başkalarının evlerini yakınca Şiîler de aynı sertlikte onlara cevap verdiler. İşler giderek kötü bir hal aldı. Hayat insanlar için çekilmez bir hale geldi zira gece gündüz saldırılara maruz kalıyorlar ve yardım çağrılarında cevap verecek bir yardımcı-destekçi bulamıyorlardı. Türkler, Sünnîler, Şiîler ve ayyârlar arasında çıkan çatışmalarda Tâkü'l-Harranî yakıldı. Ardından Kerh'i ateşe verdiler. Bu yüzden de Bağdad'da fiyatlar çok yükseldi. Aşırı derecede bir pahalılık meydana geldi, öyle ki Kerh'te bir kür buğday (yaklaşık bir ton) iki yüz dinara satılmaya başlandı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 170-171; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 153; Türkçe çev. IX, 1989: 270; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 318-319; İbn Kesîr XII, 1992: 92). Müşerrifüddevle'nin Rebiyülevvel 416'da (Mayıs 1025) vefat etmesi ve sonrasında oluşan otorite boşluğunda söz konusu olaylar daha da arttı. Bağdad harap oldu. Tüccarlar ve ayânlar (ileri gelenler) güvenlik ortamından yoksun kalan şehri terk etmek durumunda kaldılar. Nitekim bu anarşinin 416 (1025-1026) yılının sonuna kadar sürdüğü belirtilmektedir (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 171; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 151; Türkçe çev. IX, 1989: 268; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 319; ez-Zehebî XXVIII, 1993: 255, 412)¹⁶.

Müşerrifüddevle'nin ardından Basra'da bulunan kardeşi Celâlüddevle adına hutbe okunmasına karşın onun bu konudaki isteksizliği üzerine bu sefer yeğeni Ebû Kâlicâr b. Sultanüddevle adına okunarak Bağdad'a davet edildi. Ancak Huzistan'da olan Ebû Kâlicâr'ın amcası Kirman hâkimi Ebû'l-Fevâris ile olan mücadelesi nedeniyle o da Bağdad'a gidemedi. Bunu haber alan Celâlüddevle, Bağdad'a yürüyünce ordu buna engel olmak için onu Nahrevân'da karşıladı ve Basra'ya dönmek zorunda bıraktılar (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 151; Türkçe çev. IX, 1989: 268). Muhtemelen ordunun şehirden ayrılmasını fırsat bilen ayyârlar ve hırsızlar tekrar meydana çıkıp taşkınlıklar yapmaya başladılar. Hal böyle olunca fitne ve fesat yayıldı, vaziyet kötüleşti. Savunmasız ve çaresiz kalan Bağdadlılar, Vasıt'ta bulunan ordudan yardım istedi. 18 Muharrem 417'de (11 Mart 1026) Türkler ve ordu (es-Sipehsâlâriyye) Bağdad'a geldi ve ez-Zebed denilen yerde karargâh kurdu. Ayyârlara elçi gönderip şehri terk etmelerini istedilerse de buna iltifat etmeyerek ordunun bulunduğu kampa gidip bağırıp küfürler savurdular. Sonra da bütün gün onlarla savaştılar ve gece olunca da meşalelerle geri döndüler. Buna hiddetlenen ordu, silahlarını kuşanıp savaşa hazırlandı. 25 Muharrem 417 (18 Mart 1026) Cuma sabahı Türkler ile birlikte Kerh'e saldırdılar. Kerh'i ve çevresini yakıp yıktılar. en-Nehâsin'deki (bakırcılar çarşısı) dükkânları ve evleri ateşe verdiler. Darbu Avn'da ve Kerh'te yangınlardan geriye kalan pazarları da tahrip ettiler. Kerh dâhil el-Katî'a ve Darbü'r-Riyâh talan edildi. Ayyârlardan sayılamayacak kadar çok kimseyi öldürdüler, evlerini yıktılar. Ayyârların reisi Ebû Ya'la İbnü'l-Mavsîlî'nin evi de aynı akıbete maruz kaldı. Bu arada çok sayıda masum insan hayatını kaybetti ve bir o kadarının mallarına el konuldu. Bu şartlar altında Kerh ahalisi çareyi kaçıp Dârü'l-Hilâfe'ye sığınmakta buldu. Şiîlerin nakibi Şerîf el-Murtaza da onlarla birlikte Dârü'l-Hilâfe'ye iltica etmişti. Daha sonra halife tarafından hil'atlenen Şerîf el-Murtaza evine iade edildi. Kerhlilerin kendilerine kesilen 100 bin dinar cezaı ödemeleri neticesinde fitne son

¹⁶ İbnü'l-Cevzî (XV, 1992: 170) Müşerrifüddevle'nin Rebüylâhir (Haziran 1025) ayında öldüğünü yazmaktadır.

Turkish Studies

buldu (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 175; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 156; Türkçe çev. IX, 1989: 273-274; Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 321; İbn Kesîr XII, 1992: 94; en-Neccâr, 1981: 126-127; Abdülmevla, 1990: 120-121; Nuri, 2005: 520; Pırlanta, 2015: 125; Tor, 2016: 260). Müteakiben kumandanlar ve ordunun ileri gelenleri Ebû Kâlicâr'ın kendilerine ulaşamayacağını, şehrin harap edildiğini, civardaki Arap ve Kürtlerin onlara göz diktiğini anlayınca halifenin de rızasını alarak Celâlüddevle'ye haber gönderip Bağdâd'a gelmesini istediler, o da bu teklifi kabul edip Bağdâd'a geldi (3 Ramazan 418/7 Ekim 1027) (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 181-182. İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 156, 161; Türkçe çev. IX, 1989: 274, 280; Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 324; Ali, 1991: 118).

Celâlüddevle'nin iktidarının ilk yıllarında Türklerin ayaklanmaları (419/1028) (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 190-191; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 165-166; Türkçe çev. XI, s. 282-283) ve Ebû Kâlicâr ile olan mücadelesi (420/1029) (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 172-173; Türkçe çev. XI, s. 289-290) Bağdâd'da nizâmın tekrar bozulmasına ve kargaşanın hâkim olmasına yol açtı. Bu anlamda Şaban 420'den (Ağustos-Eylül 1029) itibaren şehirde ayyâr ve hırsızlardan kaynaklanan suç vakaları arttı. Bunlar mahallelere yayılıp alenen halkı gasp etmeye ve mallarına el koymaya başladılar. Güvenlik kuvvetleri (*ashâbü'ş-şurta/ashâbü'l-ma'üne*) onlara karşı koymakta aciz kaldılar (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 197; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 184-185; Türkçe çev. XI, s. 303; İbn Kesîr XII, 1992: 104; ez-Zehebî XXVIII, 1993: 267). Vaziyet bununla da kalmadı. Yine bu yıl uzun zaman Bağdâd'a tahakküm edecek olan ayyâr reisi el-Burcumî sahneye çıktı. el-Burcumî ve kendisiyle birlikte olup el-Ahmeriyye ormanında gizlenen dâ'irler meydana çıktılar. Onların baskın ve istibdatları neticesinde suç vakaları çoğaldı. Halkın evlerini giriyor hırsızlık yapıyorlardı. Kimse evlerinden dışarı çıkmaya cesaret edemiyor, öyle ki insanlar komşularının yardım çığlıklarına dahi sessiz kalıyorlardı. Özellikle bu zamanda Bağdâd'ın doğu yakasının güvenlik âmirinden (*sahibü'ş-şurta/ashâbü'l-ma'üne*) yoksun oluşu vukuat ve cürümlerin evveliyetle burada yoğun olarak meydana gelmesine yol açtı. Bu arada Dârü'l-Memleke'nin karşısında Mescidü'l-Kahremaniyye'nin bitişiğinde bulunan Ebû Bekr b. Temam el-Hatîb'in evine girdiklerinde, el-Hatîb sultana hitaben bağırarak yardım diledi. Dâ'irlerin Türklerin evlerine kastetmeleri ve benzer vahşetlerinden ötürü 26-27 Zilkade (420/6-7 Aralık 1029) Cumartesi gecesi Dârü'l-Memleke civarında artan yardım çığlıkları neticesinde sultan, yandaşları ve gulâmlarıyla Darb-u Hammad kapısına gitti. Ondan yardım dileyen halktan pek çok kimsenin de iştirakiyle ehl-i fesat zümresi üzerine yürüdü. Celâlüddevle, onlarla fiilî bir çarpışmaya girmeden sarayına dönmüş olmasına rağmen onun meydana inmesi doğu yakasındaki fitnenin sonlanmasına vesile oldu. Ancak bozguncular bu sefer batı tarafına geçtiler. Ayyâr grupları buradaki evleri ve dükkânları yağmaladılar. Hatta bir gece Rusafe Camii'ine girerek içerdeki her şeyi alıp götürdüler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 200-201).

Bağdâd'da asayişin kalmadığı, hayatın insanlar için zindan haline geldiği bu ortamda 20 Zilhicce (420/30 Aralık 1029) Salı günü bu kez de Avâne ve Ukbara'da oturmakta olan ayyâr reisi Ebû Ya'la el-Mavsîlî ve ayyârlardan bir cemaatin harekete geçtiğini görmekteyiz. Bunlar halktan ve silah ehlinde (asker) beş kişiyi öldürdükten sonra kılıçları çekilmiş olarak ertesi gün (Çarşamba) Kerh'te belirdiler. Onlar ortaya çıkınca Kemalüddevle Ebû Sinan, şehri korumak ve sultana hizmet için onlara karşı harekete geçti, bundan cesaret alan Kerhliler de el-Mavsîlî ve ayyârlara karşı ona destek verdiler. Böylece onlardan çok sayıda kimseyi öldürüp astular (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 201). Bundan sonra birkaç aylığına da olsa Bağdâd'da sükûnet temin edilmiş olmasına rağmen Safer 421'de (Şubat-Mart 1030), 50'yi aşkın bir ayyâr grubunun Nehrî'l-Decâc bölgesi idare âmirine (*مصلحي*) baskın düzenlemeleriyle tekrar başladı. Ayyârlar, onu ve onunla birlikte olanları evinden çıkarıp öldürdüler. Komşularından hiç biri buna engel olmaya cesaret edemedi ve korku içinde olanları izlemekle yetindiler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 204; Nuri, 2005: 520). Yine bu ayda ayyârların lideri el-Burcumî ve adamları tarafından gerçekleştirilen suç hâdiseleri ve saldırılar şehrin doğu tarafını etkisi altına aldı. Bunlar bazı mahzenlere ve evlere girip yağmaladılar. Bu durum bir süre devam etti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 207; ez-Zehebî XXIX, 1993: 5; Pırlanta, 2015: 126).

Turkish Studies

Öte yandan Bağdadlılar şimdiye kadar Şîî-Sünnî, Deylemli-Türk çatışması ve ayyâr, şâtır, hırsız vb. gruplardan muzdarip iken bu kez Bağdad civarında bulunan Kürtlerin saldırı ve hırsızlıklarına maruz kaldılar. Nitekim bu yıl bir Kürt kafilesi, atları çalmak için Bağdad'a girdi. Halk bunlara karşı tedbir almaya çalıştıysa da Kürtler sultanın atı dâhil olmak üzere bütün atları alıp götürdüler. Müteakiben Kürtlerin ve ayyârların hırsızlıkları artarak devam etti (İbn Kesîr XII, 1992: 108; Abdülmevî, 1990: 121-122; Pırlanta, 2015: 126).

Hem hilâfet hem de Büveyhîlerin merkezi olan Bağdad'da, halife ve sultana rağmen anarşinin kente hâkim olması, ordunun ve emniyet teşkilâtının pasif kalması karşısında, Celâlüddevle, "en-Nâsih" unvanıyla Ebû Muhammed b. en-Nesevî'yi nizâmı ve otoriteyi tesis etmesi umuduyla güvenlik biriminin (*şurta/ma'ûne*) başına getirdi (24 Cemaziyelevvel 421/19 Haziran 1030). en-Nesevî, bunun için farklı bir yola başvurdu: Bir grup ayyârı davet ederek onları silah ehli olarak emniyet teşkilâtında (*şurta/ma'ûne*) istihdam etti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 207). Bu yolla ayyâr, şâtır, da'ir ve hırsızların kural tanımayan eylemlerinin önüne geçmek istedi.

Ancak en-Nesevî'nin bu yönteminin çok da olumlu sonuçlar vermediği anlaşılmaktadır. Zira bu yılın sonunda el-Burcumî ve adamları Bağdad'ın doğu tarafında yeniden harekete geçtiler. Darbu Aliyye ve Darbü'r-Rabi''ye yürüdüler ve orada bazı ambarları ve mahzenleri soydular, içlerindeki malların tamamını aldılar. Bununla da kalmayıp insanların evlerine de girip eşyalarına el koydular. el-Burcumî ve yandaşlarının yol açtığı felâket son bulmamışken, el-Kalâin (القلائين, kebaççılar) ve ed-Dakkâkîn (الدقائين) arasındaki çatışma tekrar alevlenince gizlenmiş-saklanmış olan ayyârlar da meydana çıktı. Bunların yol açtığı cinayet vakaları çoğaldı, dükkânlar yağmalandı, özellikle geceleri suç hâdiselerinde büyük artış oldu (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 208-208; ez-Zehebî XXIX, 1993: 7).

Mevzu bahis ettiğimiz hâdiselerden dolayı bu yıl Gadîr-i Hum ve Yevmü'l-Gâr kutlanmadığı gibi Kürtler hırsızlık için ikinci kez Bağdad'a girdiler. Türklerin ahırlarından hayvanlarını aldılar. Bunu Bağdad'ın her iki yakasında da yaptılar. Hatta insanlar onların korkularından hayvanlarını geceleri evlerine aldılar. Öyle ki, sultan da bütün binek hayvanlarını Dârü'l-Memleke'ye taşımak zorunda kaldı ve burada onlar için barınak (ahır) yaptırdı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 209; ez-Zehebî XXIX, 1993: 7).

Celâlüddevle'nin basiretsizliği ve devlet adamları ile ordunun da olayları engelleyebilecek, nizâmı temin edecek bir mukavemet gösterememeleri nedeniyle Bağdad'da hâdiseler neredeyse kesintisiz bir şekilde sürmekteydi. Toplumsal ve mezhepsel ayrışmanın beslediği/körüklediği bitmek tükenmez anlaşmazlık ve savaş hali ile ordunun kontrol altına alınamayışı gibi faktörler, bu zamana kadar vuku bulduğu gibi Bağdad'da ayyâr, şâtır, dâ'ir, hırsız vb. grupların her zaman için kentte kamu düzenini bozacak ve hayatı felce uğratacak eylemler gerçekleştirmelerine olanak vermekteydi. Nitekim bu durum 422 (1030) yılının ilk günlerinden itibaren olduğu gibi devam etti. Celâlüddevle'nin kötü idaresi, hırsızların bizatihi onun kendi ikâmetgahı olan Dârü'l-Memleke'yi soyma cesareti gösterdiklerine dahi tanık olmaktadır. Binaenaleyh 3 Muharrem 422 (31 Aralık 1030) Perşembe günü hırsızlardan bir grup, Dârü'l-Memleke'nin duvarını delerek içeri girdiler. Harem dairesinden bir odaya girip kumaş ve elbiseleri aldılar. Fark edilince de yakalanmadan kaçtılar. Bunun üzerine sarayın çevresinde bekçiler görevlendirildi ve bunlar bütün gece devriye gezdiler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 213; Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 370; ez-Zehebî XXIX, 1993: 9).

Mevzu bahis vukuatlar ve eylemler, Safer (Ocak-Şubat 1031) ayında da sürdü. Bu zamanda ayyârların ileri gelen ve makam sahibi kimselerin mal ve mülkleri çalarak fenalıklarda bulunmaları karşısında Kerh halkı, onlara karşı ayaklandı ve onların kaçmalarını sağladı. Buna rağmen buradaki tüccarlar dükkânlarını ve pazarlardaki mekânlarını kapattılar. Ardından da hâcibü'l-hüccâbdan şehrin huzur ve güvenliği için boş bulunduğu anlaşılın *şurta/ma'ûne*ye birini görevlendirmesini talep

Turkish Studies

ettiler. Bunun üzerine başarısız bir girişimin ardından Ebû Muhammed en-Nesevî görevine iade edildi. Ardından Kerhliler onunla birlikte ayyârları takibe koyuldular, onlardan birini bulup öldürdüler ve gizlendiği evi de yağmaladılar. Ancak kısa süre sonra ayyârlar daha da güçlendiler. Bunlara direnemeyen *Sâhibü'ş-Şurta/Sâhibü'l-Ma'üne* en-Nesevî kaçınca da fitne geri döndü (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 213). Bilhassa Rebiyülevvel 422'de (Şubat-Mart 1031) Sünnîlerle Şîiler arasında Bağdad'da çok büyük yıkım ve tahribata sebebiyet veren savaş¹⁷ ortamında ayyârlar herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın halkı gasp edip hırsızlık ve soygun gibi çirkin fiillerini kolaylıkla yaptılar (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 200; Türkçe çev. IX, 1989: 321). 21 Rebiyülahir'de de (422/15 Haziran 1031) bir grup da'ir, Berasa'daki Mescidü'l-Camii'ye girip demir korkuluklarına varana kadar her şeyi çaldı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 213-214). Aylarca devam eden bu iç savaşta eski emniyet (*şurta/ma'üne*) âmirlerden el-Kalâlikî (الكلالكي) öldürüldüğü (Cemaziyeahir 422/Mayıs-Haziran 1031) gibi Ebû Muhammed en-Nesevî'nin Darbü'z-Zibric'deki (ez-Zebriç, الزبرج) evi ayyârların baskınına uğradı. Bununla birlikte ayyârlar, gece-gündüz evlere baskınlar yapıp insanları gasp etmeye devam etti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 214-215; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 200; Türkçe çev. IX, 1989: 321). Benzer şekilde bir sonraki ay (Receb 422/Haziran-Temmuz 1031) Celâlüddevle'nin ordunun aşırı taleplerinden dolayı maiyetine yüz çevirip sarayın kapılarını kapattırarak kimseye görüşmemesi, halk ile ordu arasında karışıklıklar çıkarınca ayyârların eylemlerini yürütmeleri için elverişli bir ortam sundu (İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 201-202; Türkçe çev. IX, 1989: 323). İbnü'l-Cevzî (XVIII, 2013: 373) bütün bu hâdiselerin, iktidarın heybet ve otoritesinin zevale yüz tutmasından kaynaklandığını belirtmekte ve kanaatimizce bu konuda haklıdır. Zira sultanın artık kendi sarayını ve haremını bile bu grupların tecavüzlerine karşı koruyamaması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim bu yıl hırsızlar ikince kez Dârü'l-Memleke'ye girmişlerdi. Ancak bu sefer herhangi bir şey almadan kaçmış olmalarına rağmen tedbir olarak harem başka bir yere nakledilmişti (Sibt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 373; Abdülmevla, 1990: 122; Nuri, 2005: 521).

Farklı halk grupları arasında cereyan eden çatışmalardan beslenen ve hâdiselere taraf oldukları anlaşılan ayyârların halkın tepki veya direnişi karşısında zaman zaman geri adım attıkları da görülmektedir. Bu anlamda aynı yılın Şevval (422/Eylül-Ekim 1031) ayında iki farklı Şîi taifesi arasında patlak veren ve zilhicce (Kasım-Aralık 1031) ayına kadar devam eden fitne sırasında faaliyetlerini sürdüren ve verdikleri zayıatlar nedeniyle ayyârlar, Kerhlilerin tepkisiyle karşılaştılar. Bu arada onların korkusundan gulâmlar da gelip Kerh'te toplandı. Bunun üzerine sayıları 50'yi bulan bir grup ayyâr, Dârü'l-Memleke'nin karşısında Dicle'nin öteki kıyısında, ellerinde silahları ve meşaleleriyle “*ya Mevlânâ biz kulların ayyârlar,*” şeklinde bağıarak, “*bizi yakmaktan ve bize karşı fesatlıktan başka bir şey yapmayan en-Nesevî'yi valimiz (şurta/ma'üne) olarak istemiyoruz,*” diyerek en-Nesevî'nin görevden alınmasını istediler. Şimdiye kadar Büveyhîler dönemine dair çok az istisnaları olmakla birlikte daha ziyade olumsuz eylem/faaliyetleriyle karşılaştığımız ayyârların, bu şikâyetleri onlarla alâkalı ilginç bir kayıttır. Bununla birlikte gerek ayyârların gerekse de kamu düzenini bozan öteki hâdiselere müdahalede etkisiz ve yetersiz kalan *sâhibü'ş-şurta/sâhibü'l-ma'üne*ye yönelik sert tutumundan ötürü serzenişte bulunulduğuna da tanıklık ediyoruz. Esasında toplumun bir parçası ve sultanın tebaasından olup burada bir anlamda kendilerini sultanın muti kulları olarak tanıtan ayyârlar, sonuçta Kerhlilerin taleplerine uymak zorunda kaldılar. Ardından da buradan ayrılarak şehrin dışına çıktılar (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 216; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 199-200; Türkçe çev. IX, 1989: 320-321).

Bu yılın sonunda da Gadîr-i Hum gecesi ayyârlar ellerinde meşalelerle harekete geçtiler. Bu günün sabahında ise çarşı-pazarın haracını topladıktan sonra bir deve kurban ettiler. Müteakiben çoğalıp her tarafa yayıldılar ve insanları dövüp öldürmeye başladılar. Geceleri ateşler yakıp evleri

¹⁷ Buna dair bkz. İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 213-214; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 199-200; Türkçe çev. IX, 1989: 320-321.

soydular. Bu çirkin saldırılarını Kerh başta olmak üzere pek çok mahallede yaptılar (18 Zilhicce 422/6 Aralık 1031) (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 219; İbn Kesîr XII, 1992: 111).

Bu zamana kadar menfi fiilleriyle zikrettiğimiz ayyârların, 423 yılı 10 Muharremi'nde (28 Aralık 1031) aşure etkinliklerini organize ettikleri de kaydedilmektedir. Bununla birlikte birkaç hafta sonra (5 Safer 423/22 Ocak 1032) ayyârların el-Bezzâzî'nin (Kumaşçılar) birinin dükkânına girip bütün malını almaları, Kerh sakinlerinin tepkisine yol açtı. Sultanın kendilerine gönderdiği destek ile onları kaçırtıp evlerini yağmaladılar ve silahlarına el koydular. Sonunda ayyârlar çaldıkları malın (eşyanın) bir kısmını iade etmek zorunda kaldılar. Sûkü'l-Bezzâzî ahalisi ve Kerhlilere karşı koyamayıp geri adım atan ayyârlar, bu sefer bir kaç gün sonra Nehrû'l-Tâbik'teki Dârû'l-Kütûn'da İbnü'l-Filv (الفلو veya 'Ulevâ, العلواء) el-Vâiz'in evine saldırdılar ve onunla birlikte olan insanların eşyalarını alıp götürdüler¹⁸. Ardından da adetleri olduğu üzere bunu pek çok kimseye yaptılar. Onların bu çapul ve gasp eylemlerine daha sonra Celâlüddeve' den yüz çevirmiş olan Türkler, mevâlî ve onların taraftarları da dâhil oldu (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 222-223; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 382; ez-Zehebî XXIX, 1993: 16). Ordunun bu hareketi kısa süre içerisinde Celâlüddeve'ye karşı bir isyana dönüştü, onu tahttan indirip yerine Ebû Kâlicâr'ı getirmek istediler. Vaziyetin bu şekilde cereyan etmesi, ayyârların herhangi bir engelle veya karşı koymayla uğraşmaksızın dilediklerini yapmalarına fırsat vermişti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 225). Bu yüzden onların çoğalıp yayılmaları üstesinden gelinemez bir hal aldığı gibi ahali için de acı dolu ve emniyetsiz günlerin sayısını artırmıştır İbn Kesîr XII, 1992: 115.

Bu yılda ayyâr reisi el-Burcumî'nin tekrar ortaya çıktığını görmekteyiz. Bir hanı basıp içindeki her şeyi aldı. Güvenlik görevlileri ona karşı koymaya çalıştıysa da ağır kayıplar verdiler. Daha da kuvvetlenen el-Burcumî, bulabildiği her şeyi talan etti. Yine Sûkü'l-Yahya'da bir eve baskın yaptı ve içindeki eşyaları alarak ateşe verdi. Kaynağımız bu zamanda ordunun da Bağdad'da olduğunu belirtmesine karşın el-Burcumî'nin yaptıklarına engel olabilecek bir girişimde bulduklarına dair herhangi bir bilgi vermemektedir (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 226; ez-Zehebî XXIX, 1993: 20). Ancak Cemaziyelevvel (423/Nisan-Mayıs 1032) ayında ortaya çıkıp yeni bir fitne başlatan ayyârlara karşı bu sefer, muamelesinden ayyârların dahi şikâyetinde bulunduğu Ebû Muhammed en-Nesevî görevlendirildi. en-Nesevî, ayyârları tamamen püskürtmeye muvaffak oldu (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 226; ez-Zehebî, XXIX, 1993: 21; Nuri, 2005: 522).

Kaynakların bildirdiğine göre el-Burcumî, 424 yılının Saferi'nden (Ocak-Şubat 1033) itibaren Büveyhî otoritesini dahi sarsacak nitelikte etkinliğini ve hükmümü artırdı. İlk zamanlarda Bağdad'ın doğu yakasındaki mahallelerde eylemlerini yoğunlaştırdı. Çok sayıda depo ve mahzenin bulunduğu Ebi'r-Rabi' sokağını istilâ etti ve buradan azımsanmayacak miktarda mal elde etti. İnsanlar onun korkusundan, bekçi gibi evlerinde beklerken eşyalarını da Dârû'l-Hilâfe'ye taşıdılar, bundan endişe eden halife de sarayın güvenliğini takviye etti. Şehirde korku öyle bir dereceye varmıştı ki ordu ve kumandanların bazıları hayvanlarının eyerlerini dahi evlerine aldılar. Kendisine karşı koymaya çalışan *sâhibü'ş-surtayı* (*sâhibü'l-ma'ûne*) Bâbü'l-Ezc'de suikastle öldürdü. Bundan sonra öldürme, gasp, haciz, hırsızlık gibi suç hâdiseleri başka mıntikalara da sıçrayarak yaygınlık kazandı. Bir tacirin evine girerek 10 bin dinar miktarında para ve malına el koydu. Nüfuzu artan el-Burcumî'nin korkusundan er-Rusâfe, Bâbü'l-Tâk ve Bâbü'r-Rûm halkı, ona artık kumandan Ebû Ali diye hitap ediyor, kimse ona ayyâr deme cüreti gösteremiyordu. Öte yandan prensip sahibi ve kendisine göre kuralları olduğu anlaşılan el-Burcumî, kadınlara ve kızlara dokunmuyor ve onlardan hiçbir şey almıyordu.

el-Burcumî, Bağdad'ın doğu tarafında yaklaşık beş fersahlık (yaklaşık 30 km) bir alanı kaplayan su ve şeker kamışı sazlığıyla çevrili korunaklı bir adayı kendisine kale ve ev haline getirip

¹⁸ İbn Tağribirdî (IV, s. 281) bu hâdiseyi 424 (1032-1033) yılı olayları arasında kaydetmektedir.

burada ikâmet etmekteydi. es-Sipehsâlâriyye'den (ordu) bir cemaat toplandı ve bir miktar askerle oraya gittiler. Onlardan her bir grup bu mekânın girişlerinden (kapılarından) birini tuttular. el-Bûrcûmî, başında bayrağıyla onları karşıladı ve onlara “*ne acayip ki, siz bana geldiniz ve ben her gece sizinleyim. Dönmek isterseniz, ben size gelirim ki yaptım. Bana gelmek isterseniz, gelin,*” diyerek onlara esasında şehirde duruma ve onlara ne derece vakıf olduğu işaret etti. Nitekim es-Sipehsâlâriyye, büyüklerinden bazılarını ona gönderdi. Bu durum onun güçlendirdiği gibi kibrini artırdı, onlarda da ardından bütün orduyu geri çektiler. Şevvâl ayında (424/ Ağustos-Eylül 1033) el-Burcumî'nin saldırıları daha da şiddetlendi ve aralıksız devam etti. Güpegündüz evlere baskınlar yapıyordu. Bağdad'da artık hayat geceleri evlerin gündüzleri de insanların darp edilip soyulmasıyla geçiyordu. el-Burcumî bu şekilde şehri kasıp kavururken gulâmlar, Celâlüddevle'nin basiretsizliğinden ve ihtiyatsızlığından ötürü ona başkaldırıp onun sarayına saldırmışlardı. Çaresiz kalan Celâlüddevle, haremiyle Kerh mahallesinden kaçıp Şerif el-Murtaza'nın evine sığınmak zorunda kaldı. Müteakiben Büveyhî ailesinden yalnızca Celâlüddevle ve Fars'ta bulunan Ebû Kâlicâr kaldığı için, başka seçeneklerinin olmadığını gören gulâmlar, yaptıklarından vazgeçip ona tekrar bağlılıklarını bildirmişlerdi¹⁹. Ordunun itaati temin edilip Celâlüddevle tekrar sarayına dönünce, Vezir Ebû'l-Kâsım ve hâcibü'l-hüccâb bir araya gelip el-Burcumî ve yandaşlarına karşı alınması gereken tedbirleri görüştüler. Buna göre Ebû Muhammed en-Nesevî'yi görevlendirerek onu bir askeri birlikle takviye ettikten sonra ayyârların üzerine gönderdiler. en-Nesevî, ilk etapta onlara karşı başarı kazanıp şehirden kovmaya muvaffak oldu. Ancak el-Burcumî'nin onun bir arkadaşını öldürmesi üzerine önce korkup gizlendi, daha sonra da Bağdad'dan kaçtı. Böylece vaziyet yeniden eski haline döndü. el-Burcumî, muhtemelen kendisine karşı açıktan muhalefet eden Şerif el-Murtaza'nın da evini yağmaladı ve içindeki her şeyi aldı (20 Şevval 424/18 Eylül 1033). Ev halkının yardım çığlıkları atmalarına rağmen komşularından hiç kimse bir şey yapamadı. Bu şekilde artan gücü ve kudretine binaen İbnü'l-Esîr'in (VIII, 1987: 213; Türkçe çev. IX, 1989: 336) *şan ve şöhratinin* yayıldığını belirttiği el-Burcumî, halkın ve memleketin küçüklerinin ilgisini kazandı. Nitekim ahali Cuma günü Rusâfe'de toplandı ve el-Burcumî'dan başka ne halife ne de sultan adına hutbe okunamaz deyip kadı Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-'Arîf el-Hâtib'in hutbe okumasına engel oldular. Ardından da onu recmettiler. Bu şekilde el-Burcumî'nin otoritesi artık, Bağdad'daki siyasî durumu değiştirecek dereceye varmıştı.

Bütün bunların önüne geçmek için el-Burcumî'yle baş edemeyip kaçan en-Nesevî'nin yerine güvenlik teşkilâtının başına Ebû'l-Ganâim b. Ali getirildi. Atanır atanmaz harekete geçen Ebû'l-Ganâim, şehri dolaşarak bulduğu bütün ayyârları öldürdü. Bu şekilde bir korku oluşturdu. Ardından da bazı ordu komutanlarıyla işbirliği yaparak el-Burcumî'nin dört adamını ele geçirerek tutukladı. Buna karşılık el-Burcumî de bu komutanların dört adamını yakaladı. Onları alıp komutanlardan birinin evine gitti ve “*senin dört adamını ele geçirdim, sen de benim adamları yakaladın. Sen benim adamlarımı bırak ben de senin adamlarını bırakayım. Eğer bırakmazsan onların boyunlarını vurur, evini de yakarım,*” diyerek onu tehdit etti. Bunun üzerine korkan komutan, onları serbest bıraktı. Burcumî'nin otoritesi, şehir hayatında da eylemleri öyle bir seviyeye ulaştı ki, neredeyse onun haberi ve izni olmadan hiç kimse bir şey yapamaz hale gelmişti. Nitekim Sûkû'l-Yahya'da oğlunu sünnet ettirmek isteyen Türklerin ileri gelenlerinden birinin durumu bunun en açık örneklerindedir. Bu şahıs, el-Burcumî'ye birkaç kuzu, meyve, içecek gibi ikram ve ihsanlarda bulunup evini onun korumasına aldıktan sonra ancak söz konusu sünneti yapabilmmişti. Onun bu şekilde sultan ve halifenin hâkimiyet ve yönetimlerini gölgede bırakıp meşru olmasa bile Bağdad'da fiilî bir nüfuz oluşturması haklı olarak halk arasında “*halife ve sultanın 20 bin askeriyle bu aşıkâr ve büyük zaafiyete bakın*” denilerek siyasî erk olarak kendilerine serzenişte bulunulup sitem edildiğine şahit

¹⁹ Celâlüddevle ve ordu arasında yaşananlara dair bkz. İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 234-236; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 208; Türkçe çev. IX, 1989: 330.

oluyoruz (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 233-234, 236-237; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 208-209; Türkçe çev. IX, 1989: 331; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 389-391; İbn Kesîr XII, 1992: 117; ez-Zehebî XXIX, 1993: 25-26, 27-28; en-Neccâr, 1981: 127-128; Abdülmevla, 1990: 118-119, 123-124; Nuri, 2005: 522-524; Pırlanta, 2015: 127-128; Tor, 2016: 271).

el-Burcumî'nin liderliğinde ayyârlar, 425 yılında da (425/1033-1034) kendileri için kazançlı, siyasîler ve halk için büyük bir felâket ve musibet olan faaliyetlerini düzenli olarak sürdürdüler. Artık bir gece gündüz döngüsü halini olan bu baskınlar, kaynakların ifadesine göre ülkede benzeri görülmemiş bir hal aldı. Bu şekilde açıkça evleri soyuyor ve ticarî mallarla dolu hanları yağmalyordu. Onların dehşetinden insanlar kendilerini ve hanelerini koruyabilmek adına gece gündüz silah taşıyorlardı. Öte yandan bütün pazarları vergiye bağladı, söz gelimi Katiatü'd-Dakîk'ten her ay 10 bin dinar tahsil etmekteydi. Bu şekilde el-Burcumî ve yandaşlarının yaptıklarından Bağdad'ın doğu yakasının büyük bir kısmı harabeye döndü. Yine Bâbü't-Tâk'ta bulunan Hânü'l-Kavârî (Şişeler)'e girdi ve oradan büyük miktarda mal aldı. Sonrasında da şehrin batı tarafına geçti. İlk olarak Darbü'z-Za'ferânî'ye yürüdü. Buranın sakinleri ona engel olmaya çalıştılar. Kendilerini ve semtlerini korumak için bütün gece cadde ve sokaklarda toplandılar. Bütün bunlardan sonra Halife el-Kâim Biemrillah ve Celâlüddeve, ayyârlara karşı harekete geçmeye karar verdiler. Ancak halife ve sultanın hem kendi otoritelerini hem de memleketi bu gaileden kurtarmak üzere harekete geçirdikleri *sâhibü'l-ma'ûne/sâhibü's-şurtanın* bütün adamları, el-Burcumî tarafından şehirden sürüldü. Böylece şehir bir kez daha onlara kaldı ve güvenliği artık kendilerine has yöntemlerle sağlamaya başladılar. Yine amîller devre dışı bırakılarak pazarlardan vergi tahsil etme işi de onlara geçtiği gibi *sâhibü'l-ma'ûne/sâhibü's-şurtaya* tahsis edilmiş olan genelev ve şarkıcı cariyelerden alınan vergi de onlara ödenmeye başlandı. Hanlardan da vergi aldı. Böylece kentteki devlet memurlarının görevlerini de devralan ayyârlar, artık komutan diye çağrılmaktaydılar. Bu zamana kadar daha ziyade himayesine girmeyen ve otoritesini kabul etmeyenlerin malına mülküne el uzatan el-Burcumî, gelinen noktada sultanın malına bile tamah etme cüreti gösterdi. Artık Bağdad'ın tamamına yayılmışlardı ve şehrin her iki yakası da onların yağma ve baskınlarından nasibini almaktaydı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 239-240; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 392. ez-Zehebî XXIX, 1993: 29; Nuri, 2005: 525; Tor, 2016: 271). Bu bağlamda el-Burcumî ve ayyârların Bağdad'da devlete ait adeta bütün icraî kurum ve görevlileri pasifize edip yönetimi neredeyse ele aldıkları söylenebilir.

Ayyârların hazırlamış oldukları bu savaş ortamı ve fitne zaten çok kırılğan ve hassas bir durum arz eden şehrin Şîî ve Sünnî gruplarını da içine kattı. Kerh ile Bâbü'l-Basra ve el-Kâlâ'yin (Kâlâ'în) (Kebapçılar), Bâbü't-Tâk ile Sûkü'l-Yahya, Nehrü'l-Tâbik ile el-Erhâ' ve Bâbü'd-Deyr halkları birbirleriyle harp ettiler. Sonra aralarında çatışma çıkan Türklerden iki grup da bu savaşa dâhil oldu. Çok sayıda insanın hayatını kaybettiği bu cinayet ve öldürme hâdiselerine ne yazık ki engel olabilecek kimse yoktu. Ayrıca Bağdad civarında yaşayan Araplar da yaşananlardan istifadeyle yol kesip soygun ve yağmalara başladılar. Saldırıları başkent içine kadar vardı, ele geçirdikleri kadınları ve hayvanları alıp götürdüler.

Kaynakların verdiği bilgilerden bu zamanda, şehirde faaliyet yürüten farklı ayyâr gruplarının da olduğuna tanıklık etmekteyiz. Buna göre bu yılın Ramazan (425/20-30 Temmuz 1034) ayının başında Dârü'l-Memleke'de ferrâş olarak görev yapan ve Sünnî ayyârların liderliğini yapan el-İsfahanî'nin iki oğlu da harekete geçtiler. Bunlar Kerh ayyârlarının Şaban'ın ortasında (425/1-10 Temmuz 1034) Meşhed'i ziyaretlerine mukabil, Mus'ab b. Zübeyr'in kabrini ziyaret etmek için büyük bir kalabalıkla önlerinde davullarla yürüyüşe geçip pazarları dolaşarak ilerlerken Bâbu Derbü'd-Dîzec, es-Saffârîn ve el-Kâlâ'în ile iki köprü civarında Kerh ayyârlarıyla çatıştılar. Çok sayıda insanın öldüğü ve yağmanın gerçekleştiği bu fitne gittikçe büyüdü. Nihayet el-İsfahanî'nin iki oğlu, Dicle'den Kerh'e su taşınmasını bile engellediler. Kerhliler bundan dolayı çok acı ve

Turkish Studies

meşakkat çektiler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 240-241; İbn Kesîr XII, 1992: 119; ez-Zehebî XXIX, 1993: 29-30; Tor, 2016: 282).

el-Kâid Ebû Ali el-Burcumî'ye karşı binlerce kişilik ordusuyla aciz kalan Celâlüddevle ve halifeyi bu gaileden Ukaylî Emîri Mutemidüddele Karvâş kurtardı. Karvâş, el-Burcumî'nin yakın bir dostu olan Ukbarâ valisi İbnü'l-Kalaî'yi tutuklamıştı. el-Burcumî de aralarındaki muahede ve samimiyete binaen Karvâş ile bu meseleyi görüşmek ve dostunu kurtarmak için onun yanına gidince tutuklandı. Ayyâr reisinin Karvâş ile aralarında nasıl ve ne tür bir husumetin peyda olduğunu bilemiyoruz ancak Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (XVIII, 2013: 392) naklettiğine bakılırsa İbnü'l-Kalaî hâdisesi, Karvâş'ın onu gizlendiği sazlık ve bataklık alandan çıkarmak için bir plandı. Derdest edilen el-Burcumî, bu sefer kendisini kurtarma gayretine girdi ve serbest bırakılması karşılığında çokça mal ve mücevher teklif etti. Ancak Karvâş, bunu kabul etmedi ve 16 Ramazan (425/4 Ağustos 1034) Pazar günü onu Bağdad'a birkaç fersah mesafede bulunan Duceyl Nehri'nin girişinde boğdurdu. Böylece Bağdâd'da siyasî otoriteyi hükümsüz kılan, halkı mahveden ve hikâyeleri dilden dile dolaşan el-Burcumî'nin öldürülmesi, Büveyhî yönetimi, halife ve en önemlisi de halka rahat bir nefes aldırılmıştı. el-Burcumî'nin başına gelenler karşısında kardeşi, Sûkû'l-Yahya'da bulunan kız kardeşini alıp kaçmaya çalıştıysa da takip edilerek öldürüldü (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 239-241; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 213; Türkçe çev. IX, 1989: 336; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 392; İbn Kesîr XII, 1992: 119; ez-Zehebî XXIX, 1993: 31; en-Neccâr, 1981: 127; Abdülmevla, 1990: 124; Pırlanta, 2015: 128-129).

el-Burcumî'nin ardından kentteki fitne ve fesadı dindirmek ve duruma hâkim olmak adına devreye girdiği anlaşılan Şerif el-Murtaza, 13 Şevval (425/30 Ağustos 1034) Cumartesi günü ayyârları evine davet etti. Onlara “*sizden kim tövbe etmek isterse, tövbesi kabul edilecek ve yaşamasına rıza gösterilecek, kim sultana hizmet etmek isterse sâhibü'l-ma'ûne/sâhibü's-şurta'nın hizmetinde istihdam edilecek, kim de şehirden ayrılmayı dilerse kendisine üç gün aman verilecek*” teklifinde bulundu. Onlar da gitmeyi tercih ettiler ve belirtilen süre içerisinde Bağdad'ı terk ettiler. Ancak kısa bir zaman sonra fitne ve cinayetler tekrar vuku bulmaya başlayınca, Ebû Muhammed en-Nesevî, özellikle Kerh civarında yoğunlaşan bu hâdiseleri bastırması ve sükûneti tesis etmesi amacıyla *sâhibü'l-ma'ûne/sâhibü's-şurta* olarak atandı. İlginçtir ki, en-Nesevî bir kez daha vaziyetin vahameti karşısında korkuya kapıldı ve affını dileyerek istifa etti. Onun yerine daha önce de olduğu gibi yeniden Ebû'l-Ganâim b. Ebû Ali gönderildi. Ebû Ali, şiddetli tedbirleri sayesinde otoritesini tesis etmeyi başardı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 241-242; ez-Zehebî XXIX, 1993: 31-32).

İbnü'l-Esîr'in (VIII, 1987: 212; Türkçe çev. IX, 1989: 335)²⁰ belirttiğine göre bu sırada ayyârların yaptıklarından dolayı sultanın nâiblerinin huzuru sağlayamamaları nedeniyle, kabiliyeti ve atılganlığıyla temayüz etmiş olan el-Besâsîrî²¹ de Bağdad'ın batı yakasının koruma görevine (*şurta/ma'ûne*) getirilmişti. Bu kayıttan hareketle Ebû Ali'nin yalnızca Bağdad'ın doğu tarafının emniyet âmirliğiyle vazifeli olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Ebû'l-Ganâim'in sertliği temel alan muamelesi ve el-Besâsîrî'nin dirayetli kişiliğine kıyasla Bağdad'da ayyârların vukuat çıkarma, hırsızların ise soygun yapmada kanun ve nizâmı hiçe sayarak daha baskın geldiklerini görmekteyiz. Binaenaleyh 426 yılının Muharrem'inde (426/Kasım-Aralık 1034) bedevîler Bağdad'a gelen yolları kesip şehre kadar varan akınlarda bulunmuşlardı. Bağdad surlarına kadar gelip kentten çıkan herkesi rehin almışlar, kendilerini kurtarmaları için fidye talep etmişlerdi. Öyle ki kadınların üzerlerindeki eşyaları dahi yağmalamışlardı (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 245; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 215; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 398; İbn Kesîr XII, 1992: 121; Ebû'l-Fida, t.y: 228). Yine bu aydan başlamak üzere ayyârlar da tekrar zuhur etmiş, gasp ve adam

²⁰ Ayrıca bkz. İbn Kesîr XII, 1992: 118; Tor, 2016: 282.

²¹ el-Besâsîrî ve daha sonraki faaliyetleri hakkında bkz. Merçil, 1992: 528-529; Genç, 1995; Tokuş, 2016: 569-594.

öldürmede oldukça ileri gitmişlerdi. Bunu şehrin her iki yakasında da yapmışlardı. Doğu yakasının emniyet âmiri Ebü'l-Ganâim b. Ebû Ali, harekete geçerek aynı şekilde onlardan pek çok kimseyi katletti. Ancak yeniden ortaya çıkararak iki adamı öldürüp Ebü'l-Ganâim ile savaştılar. Suç ve gasplarına aralıksız devam ederek su taşıyan develere ve katırlara bile el koyup aldılar. Bu minvalle bazı mahallelere Dicle'den su nakline engel oldular ve insanları kuyu sularıyla ihtiyaçlarını gidermek zorunda bıraktılar. Zâviyeleri haraca bağladılar. Buna karşın Ebü'l-Ganâim de sürekli onlarla savaşım öldürmesine rağmen, bir türlü onların eylem ve fesatlarına son veremiyordu. Nitekim Türklerle anlaşmalı olup onların ve yandaşlarının evlerinde kalan ayyârlar, geceleri çıkıp baskın ve yağma faaliyetlerini gerçekleştiriyorlardı. Askerî mücadelenin etkisiz kalması ve ihmallerden dolayı el-Burcumî dönemine benzer bir otorite boşluğu oluştu. Ayyârlar bütün bu hâdiselere sebep olarak Ebü'l-Ganâim'e işaret ederek "*Ebü'l-Ganâim bizden uzaklaşırsa şehri koruruz, eğer uzaklaşmazsa fesadı bırakmayız,*" dediler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 245-246; ez-Zehebî XXIX, 1993: 33; en-Neccâr, 1981: 127; Nuri, 2005: 527).

Kaynakların ne Halife el-Kâim-Biemrillâh'ın ne de Celâlüddevle'nin otoritesinin kalmadığını özellikle belirttiği bu zamanda, bazı memlûkler, Dârü'l-Hilâfe'ye ait mülklere bile el uzattılar. Buna karşı aciz kaldığını, buyruğunun geçmediğini gören el-Kâim-Biemrillâh, kadılara ve fâkihlere hüküm ve fetva vermeyi kesmelerini istedi. Cami ve mescitlerin kapılarının kapatılmasını emretti. Bu zamanda hiçbir nikâh akdi bile kıyılmadı. Hatta Halife el-Kâim, bu şartlarda Bağdad'da kalmanın artık bir kıymet ifade etmediğini ve durumu protesto için gemiler hazırlatıp Basra'ya gitmeyi tasarladı. Fakat buna mani olundu (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 245-246; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 215; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 397-398; ez-Zehebî XXIX, 1993: 33; İbn Tağribirdî, IV, s. 283; Ebü'l-Fida, t.y: 228). Bundan dolayı patlak veren hadiseler sırasında ayyârlar da etkinliklerini artırdılar. Şehre hâkim oldular. Ölümler arttı. Halifenin herhangi bir yaptırım gücünün bulunmayışı, Celâlüddevle'nin ise kendi emrine itaati kaybetme noktasına geldiği bu ortamda ayyârlar ve hırsızlar Ramazan'da (426/Temmuz-Ağustos 1035) gündüz oruçsuz olarak ortaya çıkıp şarap içiyor, zorla her türlü fuhşiyatı yapıyorlardı. Hiç kimse de onları bunu yapmaktan men edemiyordu. Şevvâl (426/Ağustos-Eylül 1035) ayında Sûkü'l-Attârin'de (attarlar) yangın çıkması hem ayyârların yağma ve baskınlarını artırdı hem de söz konusu yağmalar nedeniyle başka yerlere sıçradı. Bu esnada ayyârların ele geçirdikleri mallar 10 bin dinar değerindeydi. Nitekim artan bu cürüm ve kötülükler karşısın ilk defa Celâlüddevle çıkıp; "*bu işte nefsimi sorumlu tutuyorum,*" diyerek bütün ülkenin sahibi ve halkın koruyucusu olarak kendisini mesul tuttu (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 246; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 215; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 397; ez-Zehebî XXIX, 1993: 34; Ebü'l-Fida, t.y: 228).

Celâlüddevle, iktidarı devrinde meydana gelen afetlerin, halkın maruz kaldığı fenalıkların ve Büveyhî hâkimiyetinin zevale yüz tutmasının müsebbibi olarak kendisinin dirayetsizliğini/salahiyetsizliğini görmesine karşın, buna mukavemet mukabilinden sonuç alıcı bir önleмиyle karşılaşmamaktayız. Ancak kanaatimizce yukarıda da zikrettiğimiz veçhile ayyârların Ebü'l-Ganâim'e yönelik sitemlerini de göz önüne almış olmalı ki Ebû Muhammed b. en-Nesevî'yi, yeniden *ma'üne/şurtanın* başına getirdi. Bu yıl da olduğu gibi Muharrem (427/Kasım-Aralık) ayından itibaren ve sonraki günlerde ayyârların durumu kuvvetlendi. Evlere baskınlar yaptılar ve şerleri her tarafı kasıp kavurdu (İbn Kesîr XII, 1992: 124). Yine bu zamanda Bâbu Horasan'da bulunan Bilûrbek (Balurbek) et-Türkî'nin evine saldırdılar. İçinde ne varsa aldılar. Bunun üzerine durumu teftiş için harekete geçen Ebû Muhammed en-Nesevî, Bâbü'l-Basra'ya gidip sorumlu olduğu gerekçesiyle bir Haşimî'yi tutuklattı ve ardından öldürdü. Bunu haksız bulup isyan eden halk, sopaların ucuna Mushaf sayfeleri asarak Dârü'l-Halife'ye yürüdüler. Burada meselenin halli için uzun müzakereler yapıldı. Müteakiben 2 Rebiyülahir'de (427/2 Nisan 1036) Kürtlerden ve Araplardan müteşekkil yaklaşık 100 kişilik bir ayyâr grubu Bağdad'a girdi. Geçtikleri yerleri yağmalayarak Sâhibü'ş-Şurta/Sâhibü'l-Ma'üne İbn Nesevî'nin evini yaktılar ve bir hanı açıp içinde

Turkish Studies

ne varsa aldıktan sonra herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın başlarında sarıklarıyla geldikleri gibi gittiler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 253; ez-Zehebî XXIX, 1993: 36).

Bahsini ettiğimiz son birkaç yılda özellikle el-Burcumî'nin boy gösterdiği süre zarfında Bağdad'da neredeyse vukuatsız bir zaman geçirmeyen halk, el-Burcumî sonrası dönemde ve en-Nesevî'nin bu son emniyet âmirlüğünde eskiye oranla ayyâr, hırsız ve şâtırlardan kaynaklanan musibetler noktasında biraz daha rahat etmiştir. Nitekim 428 (1036-1037) yılında Celâlüddeve'yi neredeyse tahtından edecek orduyla yaşadığı siyasî –aynı zamanda Bağdad'daki sosyal hayata da tesir eden- gelişmeler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 256; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 223-224; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 405-414) yaşanmış olsa da bahsini ettiğimiz grupların sebep olduğu yalnızca bir hâdiseye kaynaklarda tesadüf etmekteyiz. Buna göre 20 Cemaziyelahir 428'de (10 Nisan 1037) Celâlüddeve-ordu çatışmasının yarattığı karışıklıklardan istifadeyle ayyârlardan bir grup ayaklandı. Bunlar Bağdad'ın doğu tarafında *sâhibü'l-ma'üne/sâhibü's-şurta*nın denetiminde bulunan büyük bir olasılıkla çok sayıda arkadaşlarının tutuklu olduğu bir hapisaneye baskın düzenlediler. Hapishanenin güvenliğini sağlayan ve *ma'üne/şurta* teşkilâtına mensup 17 kişiyi öldürdüler ve buradaki mahkûmları salıverdiler. Böylece şehirde fitne ve fesat tekrar arttı ve her yere yayıldı. Sonra bunlar bu yılın sonunda Zilhicce (Eylül-Ekim 1037) ayında tekrar zuhur ettiler. Çoğalıp her yere yayıldılar, sakâların katırlarına el koydular, işi öyle raddeye taşıdılar ki çocukların elbiselerini bile götürdüler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 256; İbn Kesîr XII, 1992: 126; ez-Zehebî XXIX, 1993: 39). Celâlüddeve'nin şehir dışına sürüldüğü ve hutbenin Ebû Kâlicâr adına okunduğu bu sırada, siyasî koşullardan dolayı emniyet mensuplarının ayyârlara karşı nasıl bir mücadele yürüttüklerini bilemiyoruz. Ancak ayyârların ortaya çıkıp bir takım eylemler yaptıktan sonra bunlara dair haberlerin kesilmesi, kendilerine yönelik bir karşılık verildiği izlenimini vermektedir.

Büveyhî iktidarının sönmeye yüz tuttuğu bir dönem olarak kabul edilebilen Celâlüddeve idaresinin ilk dönemi, Bağdadlılar için yıkım ve ölümlerle dolu felâket yılları olmuştur. Buna karşın ikinci dönemi Sâhibü'l-Ma'üne/Sâhibü's-Şurta Ebû Muhammed b. en-Nesevî'nin kararlı tutumu sayesinde nispeten daha sakin ve huzurlu geçmiştir.

Celâlüddeve b. Bahâüddeve'nin 6 Şaban 435 (9 Mart 1044) tarihinde vefat etmesi üzerine Bağdad'da Ebû Kâlicâr b. Sultanüddeve adına hutbe okundu. Ebû Kâlicâr'ın yönetim yılları, Bağdad merkezli olarak zaman zaman meydana gelen Şîî-Sünnî çatışmaları haricinde kentin asayiş nokta-i nazarında Büveyhî tarihinin sakin dönemlerinden biri sayılabilir. Nitekim bu dönemde nizâmı bozacak ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızlardan kaynaklı herhangi bir hâdiseye rastlamamaktayız.

Ebû Kâlicâr'dan (4 Cemaziyellevvel 440/15 Ekim 1048) sonra Büveyhî tahtına oğlu Ebû Nasr Melikürrahim Hüsrev Fîrûz geçti. Bağdad'daki son Büveyhî emîri olan Melikürrahim devrinde şehir güvenliğini ihlâl eden ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızların rol aldığı çeşitli olaylara tanık olmaktadır. Bu anlamda 441 (1049-1050) yılında Bağdad'ın batı tarafında ayyârların çıkardıkları hâdiseler arttı. Bundan dolayı da halk el-Harîm'e kaçmak zorunda kaldı (İbnü'l-Cevzî XVIII, 1992: 341). Onların bu taşkınlıklarına ve saldırılarına karşı her hangi bir mücadele zikredilmezken ertesi yıl (442/1050-1051) Ebû Muhammed b. en-Nesevî, Bağdad'ın iki tarafına da *şurta (sâhibü's-şurta/sâhibü'l-ma'üne)* tayin edildi. Ancak en-Nesevî'nin kurnazca ve katı muamelesi, suçlu gördüğü kimseleri kendisine has yöntemlerle sorgulatması ve öldürme noktasında tereddüt etmemesi nedeniyle ataması tepkiyle karşılandı. Söz konusu davranışları sebebiyle “ölüm saçan biri” olarak tarif edilen ve halk arasındaki çatışmalara müdahalesi sırasında insanlara ve esnafa çok fazla maddî zarar vermesi Şîîleri ve Sünnîleri ona karşı ittifak yapmaya sevk etti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 325; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 476; ez-Zehebî XXX, 1993: 7). Fakat onların bu işbirlikleri çok uzun sürmedi ve 443 yılının Safer (Haziran-Temmuz 1051) ayında Şîîler ve Sünnîler arasındaki fitne tekrar zuhur etti. Bunun sebebi, Kerhlilerin kapının burcu üzerine “*Muhammed ve Ali beşeriyetin en hayırlılarıdır, kim bundan hoşnut olursa şükretmiş olur ve kim inkâr ederse küfre girer,*” yazıydı. Bundan dolayı

Turkish Studies

çıkan olaylara müdahalede en-Nesevî yetersiz kalınca reîsü'r-rüesâ devreye girdi ve Darbu Reyhan halkından olup başında et-Tiktâkî isimli biri bulunan ayyârlardan yardım istedi. Dîvâna götürülen ayyârlar, Kerh ehli üzerine musallat edildiler. et-Tiktâkî liderliğindeki ayyârlar, onlardan çok kimseyi öldürdüler, kimilerini astılar. Nitekim kaynakların et-Tiktâkî'nin kesilen başları Kerh'e atarak "ey Kerh halkı, ben Tiktâkî, bu başları sayın," dediği kaydedilmektedir. Ardından da Darbü'z-Za'ferâna giderek onlardan 100 bin dinar haraç talep etti (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 330; Sıbt İbnü'l-Cevzî XVIII, 2013: 479; ez-Zehebî XXX, 1993: 9-10). İlginçtir ki, Şîî-Sünnî savaşını bastırmak için ayyârlara bel bağlayan en-Nesevî bu sefer onların hedefi haline geldi. Zira kendilerine karşı acımasız muamelesinden ötürü zaten düşmanlık besliyorlardı. Nitekim 20 Zilkade 443'te (24 Mart 1052) de doğrudan ona saldırdılar. Bunun sonucunda en-Nesevî'yi çeşitli yerlerinden yaraladılar (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 331; ez-Zehebî XXX, 1993: 10).

Aldığı yaralardan sonra bir süre görevini icra edemediği anlaşılan en-Nesevî'nin, Zilkade 444 (Şubat-Mart 1053) tarihinden itibaren Bağdad'da Sünnîlerle Şîîler arasında meydana gelen büyük karışıklıklar sırasında tekrar vazifesine başladığı görülmektedir. Önce Kerhliler ile Kalâ'in ahalisi arasında vuku bulan, ardından da Bâbü'l-Basra sakinleriyle devam eden iç savaş önlemek mümkün olmadı. Çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybettiği gibi yangınlar nedeniyle büyük maddî hasar yaşandı. Bu süreçte önceki yılda olduğu gibi bir kez daha ayyâr reisi et-Tiktâkî ile ez-Zeybek (Zîbek) kendi yandaşlarını toplayarak olaylara müdahil olup şehrin her tarafına yayıldılar. Halkın malına musallat olup pazarları haraca bağladılar, öldürdükleri iki kişinin kesik başlarını el-Kalâ'in'e götürerek burada Mescidü'l-Müstecid'in duvarına astılar. Melikürrahim'in de engel olamadığı ve 445 yılının Muharrem'inde (Nisan-Mayıs 1053) devam eden kargaşaya bu zamanda Türkler ve bazı komutanlar da katıldı. Hep birlikte Kerh'e saldırdılar. Bunun sonucunda Kerh, harabeye döndü ve pek çok insan buradan başka yerlere göç ettiler. en-Nesevî'nin de bastıramadığı bu savaş, halifenin araya girmesiyle ancak duruldu ve insanlar evlerine geri döndüler (İbnü'l-Cevzî XV, 1992: 335-336, 340; İbnü'l-Esîr VIII, 1987: 310, 312; Türkçe çev. IX, 1989: 447-449; Ebü'l-Fida I, t.y: 247; en-Neccâr, 1981: 129; Abdülmevla, 1990: 126; Nuri, 2005: 529; Pırlanta, 2015: 130; Tor, 2016: 270). Ancak et-Tiktâkî ve ez-Zeybek'in durumunun ne olduğuyla alâkalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İbnü'l-Esîr'in (VIII, 1987: 316; Türkçe çev. IX, 1989: 454) işaret ettiği veçhile Bağdad halkı için en büyük ihtilâf ve anlaşmazlık kaynağı saltanatın nüfuz ve hâkimiyetinin tamamen sarsılmış olmasıydı. O kadar ki, insanlar, şehirde vuku bulan iç çatışmalardan veya Bağdad'ı tehdit eden dış saldırılardan ziyade bunların yol açacağı ayyâr, şâtır ve hırsız zulmünden korkmaktaydı. Binaenaleyh 446 (1054-1055) yılında Kureyş b. Bedrân'ın el-Beredân'ı yağmalayıp el-Besâsîrî'ye ait hayvanları gasp etmelerinin haberi Bağdad'a ulaşınca, bunun yarattığı kargaşa ve panik ortamında ayyâr gruplarının tekrar ortalığı kasıp kavuracağından dolayı büyük panik yaşamıştı.

Nitekim kaynakların da sık sık vurguladığı Büveyhî iktidarının sönmeye yüz tutması süreci Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Ramazan 447'de (Aralık 1055) Bağdad'a girip Melikürrahim'i tutuklatmasıyla son buldu.

SONUÇ

Bağdad merkezli olarak 334-447 (945/1055) yılları arasında siyasî faaliyet yürüten Irak Büveyhîlerinin uğraşmak durumunda kaldıkları en büyük güçlük hiç şüphesiz başkent Bağdad'ın asayiş meselesi olmuştur. Daha önce de vurguladığımız üzere hem Sünnî Abbasî Hilâfeti'ne hem de Şîî Büveyhîlere aynı anda başkentlik yapması idarî-politik anlamda çeşitli sorunlar yarattığı gibi toplumsal olarak mezhepsel ayrışmadan kaynaklı çatışma ortamını da alevlendirmişti. Öte yandan kentin iç güvenliği bağlamında askerî açıdan çok uzun yıllar Türk asıllı gulâmların egemenliğinde kaldıktan sonra Büveyhîlerle birlikte Deylemlî birliklerin nüfuz kazanmasının yarattığı üstünlük

mücadelesi de ikinci büyük problem niteliği taşımaktaydı. Binaenaleyh Muizzüddeve'nin oğlu İzzüddeve Bahtiyar'a Türk-Deylemli denge siyasetini gözetme vasiyetinde bulunması da bu husustaki olası tehlikeye işaret etmekteydi. Büveyhî sultanlarının bu hususta başarılı bir politika yürütemediklerini gösteren bazı örnekleri zikrettik. Öte yandan Bağdad'da iç güvenlik açısından sorun niteliğine haiz gerek devlet adamlarının idaresinden gerekse de farklı siyasî, toplumsal ve ekonomik problemlerden kaynaklanan çeşitli hususları da çalışmamızda vurguladık.

Sonuç olarak Şîi-Sünnî çatışması ve Türk-Deylemli geriliminin yol açtığı kargaşa ve anarşi durumunun yanı sıra konu edindiğimiz ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızların gerçekleştirdikleri kanunsuz eylemler, Bağdad'a asayiş bozan üçüncü büyük sorun olarak kabul edilebilir. Bağdad dâhil olmak üzere farklı coğrafyalarda ve zamanlarda tasavvufî gruplar ve ehli fütüvvet ile ilişkilerine rağmen toplumun en alt tabakasını temsil ettikleri vurgulanan ayyâr ve şâtırlar ile benzer şekilde ayaktakımından kabul edilen dâ'ir ve hırsızların Büveyhî tarihi boyunca menfi davranışlarıyla rol aldıklarını görmekteyiz. Nitekim araştırmamızda bu grupların haddinden fazla soygun, yağma, gasp, hırsızlık vb. eylemler gerçekleştirdiklerine, yangınlar çıkardıklarına, tâcir ve ticaret mekânlarına karşı saldırılarından ötürü büyük miktarda ticarî ürünü yağmaladıklarına veya yok olmasına sebebiyet verdiklerine de tanıklık etmekteyiz. Yine onların saldırıları neticesinde veya yol açtıkları söz konusu hâdiseler sırasında çok sayıda insanın hayatını kaybettiği de bir vaki'dir. Benzer şekilde ayyâr, şâtır, dâ'ir saldırıları nedeniyle can ve mal korkusu yaşayan tâcirlerin başka şehirlere göç etmeleri de kentteki malî ve ekonomik durumu sarstığı gibi bunun enflasyon ve ticarî aktiveyi sekteye uğratması gibi sonuçları hem toplumu hem de siyaseti etkilemişti. Bu nedenle bu grupların halka reva gördükleri vahşet ve zulüm, zamanın en gözde şehirlerinden Bağdad'da hayatı yaşanmaz hale getirmiş, refah ve huzuru ortadan kaldırmıştı. Ne yazık ki Büveyhî tarihi boyunca bazı istisnâî dönemleri olmakla birlikte insanların bu duruma sürekli olarak maruz kaldıkları da bir gerçektir.

Başkent olması hasebiyle hem halife hem de Büveyhî emîr ve sultanlarının Bağdad'da bulunmalarına karşın idarî zaafiyetlere ve siyasî otoritenin zayıflamasına bağlı olarak ayyâr, şâtır, dâ'ir ve hırsızların isyan ve taşkınlıklarını rahat bir şekilde gerçekleştirme olanağı bulduklarını görmekteyiz. Nitekim binlerce kişilik ordularına rağmen ayyâr vb. grupların baskı, zulüm ve vahşetlerine engel olamamaları zaman zaman ahalinin tepki ve yadırgamalarına da neden olmuştu. Kent asayişinden doğrudan sorumlu olan günümüz emniyet âmirine denk kabul edilebilen *sâhibü'ş-şurta/sâhibü'l-ma'ûnelerin* başarılı bazı müdahalelerinin haricinde emîr-sultan ve halifenin dahi engelleyemediği mevzubahis bu güruhlara karşı aciz kaldıkları, onlarla mücadelede çok kayıp verdikleri ve kimilerinin bu uğurda canlarını kaybettikleri de görülmektedir. Bizatihi halife ve sultanların bunların saldırı ve tecavüzlerine uğradıkları da söz konusudur. Nitekim Dârü'l-Memleke'nin defalarca hırsızlık girişimlerine maruz kalması, hatta bu nedenle haremın yerinin değiştirilmesi, yine önüne geçilemeyen hırsızlık vakaları nedeniyle gerek Büveyhî emîrlerinin gerekse de devlet adamları ve ordu mensuplarının hayvanlarını ve onlara ait eşyaları bile evlere taşımaları, şehirdeki kanunsuzluk ve suç hâdiselerinin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Genel halk ile birlikte önde gelen devlet adamlarının da aleni bir şekilde gündüz ortası bunların saldırılarına maruz kalmaları Büveyhî idaresindeki Bağdad'da başarılı bir kent güvenliği politikasının yürütülemediği ve şehir nizamının tesis edilemediğini gösteren örnek bir detay niteliğindedir.

Bu süre zarfında Bağdad'da kentin sosyal, ekonomik ve siyasî hayatına müdahalede bulunan çok sayıda ayyâr reisi ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri olan el-Burcumî adına kentin bazı mahallerinde çeşitli zamanlarda hutbenin okunduğu, halife ve sultan adına okunan hutbeye son verildiğini de zikrettik. Bu bağlamda ayyâr güruhlarının Bağdad'da siyasî ve idarî otoriteyi belirli zamanlarda (364/974-975 yılında olduğu gibi) ilga ettikleri, kente halkın can ve mal güvenliğini kendilerinin temin etmeye başladıkları, siyasî otorite gibi vergileri kendilerinin topladıklarını, buna karşın

Turkish Studies

sâhibü'ş-şurta/sâhibü'l-ma'ûnenin ve dahi halife, emîr-sultan, öteki devlet adamları ve ordunun bunlara karşı aciz kaldıklarını görmek mümkündür. Bununla birlikte otorite ve nüfuzlarını kaybetmiş olan Büveyhî sultanlarının 443 (1051) yılı hâdiselerinde olduğu gibi zaman zaman onların yardımlarına müracaat ettiklerine de tesadüf etmekteyiz.

Ayrıca Abbasî-haşimî, Sünnî, Şîî vb. toplumun farklı sınıf ve gruplarına mensup ayyâr, şâtır ve dâ'ir grupları var olduğu gibi bunların devlet bürokrasinde, Dârü'l-Memleke'de görev yapan yine *şurta/ma'ûne* (emniyet) teşkilâtında istihdam edildiklerine de tanıklık etmekteyiz. Nitekim gençliğinde ayyârlara intisap etmiş olan ve İzzüddeve Bahtiyar'ın kendisine vezir tayin ettiği İbn Bakıyye bu konuda en ilginç örnektir.

KAYNAKÇA

- Abdülmevla, Muhammed Ahmed, *el-Ayyârün ve 'ş-Şuttârü'l-Beğâdide fi't-Tarihi'l-Abbâsî*, İskenderiye 1990.
- Ali, Vefa Muhammed, *el-Hilâfetü'l-Abbasiyye fi Ahdi Tasalluti'l-Büveyhiyyin*, İskenderiye 1991.
- Altunkaya, Mustafa, "Horasân Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume, 11/II, Winter 2016, 127-148, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9393> ISSN: 1308-2140, Ankara Turkey.
- Arif, Refah Takiyüddin, "el-Âmme fi Bağdad fi'l-Asri'l-Abbâsîyi'l-Evvel ve's-Sani (132-334/749-946)", *el-Mecelle*, XXV, 2011, s. 149-175.
- Azimli, Mehmet, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şîî Hanedan: Büveyhîler", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII/II, Diyarbakır 2005, s. 19-32.
- Busse, Heribert, "Iran Under the Büyids", *The Cambridge History of Iran*, IV, Cambridge 2007, s. 250-304.
- Cahen, C. -W.L. Hanaway, "Ayyâr", *Ancyclopaedia Iranica*, III, 1987, s. 159-163.
- Dıvsâlâr, Ferhâd -Efsâne Muradî, "Zâhîretü'l-Ayyâre fi Edebi'l-Farsîyye ve İltikâuha ma'a Zâhîretü's-Sa'luke fi'l-Edebi'l-Câhiliyye", *İdâ'atu Nakdiyye*, V, 2012, s. 97-111.
- Donohue, John J., *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H. /945 to 403 H./1012*, Leiden 2003, s. 2.
- Ebû Heyyân Et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müanesse*, III, thk. Heysem Halife et-Tueymî, Beyrut 2011.
- El-Yâfiî, Ebû Muhammed Afifüddin Abdullah B. As'Ad B. Ali B. Süleyman, *Mir'atü'l-cenân ve 'ibretü'l-yekzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, II, nşr. Halil Mansur, Beyrut 1997.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtasarü'd-düvel*, Kahire 2001.
- Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi âhbâri'l-beşer*, II, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Ezb-Yahya Seyid Hüseyin-Muhammed Fahri el-Vasif, Kahire t.y.
- El-Beyhakî, Ebü'l-Fazl, *Târîhü'l-Beyhakî*, Arapça çev. Yahya el-Haşşâb-S'adık Neş'et, Beyrut 1982.
- El-Hatîb, Mustafa Abdülkerim, *Mu'cemü'l-mastalahat ve'l-elkâbü't-târîhiyye*, Beyrut 1996.
- El-Hemedânî, Muhammed B. Abdülmelik, *Tekmiletu Târîhu Taberî (Târîhu Taberî, XI)* thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1967.

- En-Neccâr, Muhammed Receb, *Hikâyâtü 'ş-Şuttâr ve 'l-Ayyârîn fî Turâsi 'l-Arabî*, Kuveyt 1981.
- Es-Silefî, Hafız Ebû Tahir Ahmed B. Muhammed, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1993.
- Es-Sülî, Ebû Bekr Muhammed B. Yahya, *Ahbârü'r-Râdî Billah ve 'l-Muttakî Lillah ev târîhü'd-Devleti 'l-Abbâsiyye min sene 322 ilâ sene 333 hicriyye min kitâbi 'l-evrâk*, ed. J. Heywort Dunne, Kahire 1983.
- Eş-Şeyzerî, Abdurrahman B. Nasr, *en-Nehcü's-sülûk fî siyaseti 'l-mülûk (Devlet Başkanlarının Nitelikleri)*, çev. Osman Arpaçukuru, İstanbul 2003.
- Et-Tenûhî, El-Kadı Ebû Ali Muhassin B. Ali B. Muhammed, *Neşvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-müzâkere*, I, thk. Abbûd eş-Şaleci, Beyrut 1995.
- Ez-Zehabî, *el-İber fî haber men ğaber*, II, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl, Beyrut 1985.
- _____, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve 'l-a'lâm*, XXV-XXX, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut 1993.
- Genç, Süleyman, *Fatmî, Abbasî, Selçuklu Münasebetleri ve Besâsîrî İsyânı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1995.
- Güner, Ahmed, "İbn Bakıyye", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 356-357.
- _____, "İmâdüddeve", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 173-174.
- _____, "Muizüddeve", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 99-100.
- _____, "Rüknüddeve", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 285-286.
- Hacıyev, Khanoghlan, *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Hilâl Es-Sâbî, *Kitabu Tuhfetü'l-ümerâ fî târihi 'l-vüzerâ*, ed. H.F. Amedroz, Leiden.
- _____, *Zeylû tecâribü'l-ümem, el-cüz'î's-sâmin min Târîhi Ebü'l-Hüseyn Hilâl b. el-Mehassin b. İbrahim es-Sâbî el-Kâtip*, VII, thk. Ebü'l-Kasım İmamî, Tahran 1987.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Ankara 2004.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-âyân ve ebnâu ebnâi'z-zamân*, II, tkd. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut 1997.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, XI-XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1992.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali, *el-İkmâl fî ref'i 'l-irtiyâb ani 'l-mu'telif ve 'l-muhtelif fi 'l-esmâ ve 'l-künâ ve 'l-ensâb*, I, tsh. ve ta'lik. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemanî, Kahire 1993.
- İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, VI, thk. Ebü'l-Kasım İmamî, Tahran 1987.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi 'l-mülûk ve 'l-ümem*, XIV-XV, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, VII-VIII, thk. Muhammed Yusuf el-Dukak, Beyrut 1987; *İslâm Tarihi: el-Kâmil fî't-târih tercümesi*, VIII-IX, çev. Ahmed Ağrakça, İstanbul 1989.
- İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn*, thk. Kerim Faruk el-Holi-Yusuf Baluken, İstanbul 2014, s. 446.
- İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dimaşk*, ed. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.

Turkish Studies

- Kabir, Mafizullah, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, Calcuta 1964.
- Kitâbü'l-uyûn ve 'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*, IV/II, nşr. Ömer es-Saîdî, Dımaşk 1972.
- Kurevî, İbrahim Selman, *el-Büveyhiyyun ve 'l-Hilâfetü 'l-Abbasiyye*, Kuveyt 1982.
- Merçil, Erdoğan, "Bahtiyar", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 523-524.
- _____, "Besâsîrî", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 528-529.
- _____, "Büveyhîler", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 496-500.
- Miquel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Ankara 1991.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.
- Müneymine, Hasan, *Tarihü 'd-Devleti 'l-Büveyhîyye, es-Siyasî ve 'l-İktisadî ve 'l-İctimâ 'î ve 's-Sekafî-Mukataatu Fars 334-447 h, 945-1055 m.*, Beyrut 1987.
- Nuri, Muvaffak Salim, "İşkâliyetü'l-alâka beyne'l-ayyârin ve 'ş-şuttâr ve 's-sultatü'l-Büveyhiyye", *Âdâbü'r-râfideyn*, 41/I, 2005, s. 493-532.
- Özcan, Abdülkadir, "Ayyâr", *DİA*, IV, İstanbul 1994, s. 296.
- Pırlanta, İsmail, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkiyaları Ayyarlar*, İstanbul 2015.
- Saade, Safiyye, *Min Tarihi Bağdad el-İctimâî: Tetavvuru Mansıbi Kadi 'l-Kudât fi 'l-fetretayn el-Büveyhîyye ve 's-Selcukîyye*, Beyrut 1988.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir 'atü 'z-zamân fi târihi 'l-a 'yân*, XVIII, thk. Muhammed Enes el-Hasan-Kâmil Muhammed el-Herrat, Dımaşk 2013.
- Şahin, Mustafa, "Ayyârlar ve Kent Asayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XXIX/7, 2014, s. 731-737.
- _____, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Ayyârlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, 2013, s. 303-311.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul y.y., 1317.
- Tholib, Ubjang, "The Economic Factors of the 'Abbasid Decline During the Buwayhid Rule in the Fourth/Tenth Century", *Al-Jâmi 'ah*, 47/II, 2009, s. 343-376.
- Tokuş, Ömer, "Arslan el-Besâsîrî ve İbrahim Yınal İsyanlarının Gizli Kahramanı Fâtımî Dâîsi "el-Mü'eyyed fi 'd-Dîn Hibbetullah eş-Şîrâzî", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/II, İzmir 2016, s. 569-594.
- _____, "Büveyhîler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garih Hâdiseler (H. 333-447/945-1055)", *Tarih Okulu Dergisi*, XXV, 2016, s. 525-567.
- Tor, D. G., *Violent Order: Religious Warfare, Chivalry and the Ayyâr Phenomenon in the Medieval Islamic World*, Würzburg 2016.
- Ünal, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar (Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fazıla'sı)*, Ankara 2004.
- Yılmaz, Metin, "Şurta", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 242-244.
- Yusuf B. Tağribirdî, B. Abdullah Ez-Zâhirî El-Hanefî, *en-Nucûmü 'z-zâhire fi mulûku Mısr ve 'l-Kâhire*, IV, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992.

Turkish Studies

Zahîreddin Er-Ruzrâverî, *Zeylû Kitâbu Tecâribü'l-ümem*, VII, thk. Ebü'l-Kasım İmamî, Tahran 1987.

Zakeri, Mohsen, "Javânvardi", *Ancyclopaedia Iranica*, XIV, 2008, s. 594-601.

Zettersteen, K. V., "Şurta", *MEB İslam Ansiklopedisi*, XI, Eskişehir 1997, s. 584.

Zeydan, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul 2012.